

Is tric carraighean snaighte an aon fhianais a tha air fhàgail o linn cinnidhean aosta na h-Alba.
Tha an leabhar seo a' dìreadh air:

- na cinnidhean is aosta (3500–1500 RC)
- carraighean nan Cruithneach (500–900 BT)
- carraighean aosta Crìosdail (450–1100 BT)

A' RANNSACHADH CHARRAIGHEAN SNAIGHTE ÀRSAIDH

Clàr-innse

TD2

A' cur feum air a' ghoireas seo

TD3

A' cur turas air dòigh

TD4 –6

Taic-ionnsachaidh is teagaisg

- An t-Curraicealam airson Sàr-mhathais

TD7 –9

Ag aonachadh turas is foghlam clas sgoile

- Roimh thighinn ann
- Air an làraich
- Obair an dèidh làimh

TD10 –11

Loidhne-tìm

TD12 –19

Cinnidhean aosta (3500 –1500 RC)

- Carraighean
- Ealain creige

TD20 –29

Carraighean Cruithneach (500 –900 BT)

TD30 –35

Carraighean aosta Crìosdail (450 –1100 BT)

TD36 –37

Làraichean-tadhail fo chùram Alba Aosmhor

TD38 –39

Goireas an eile

A' cur feum air a' ghoireas seo

Ro-ràdh

Sia' chlach an stuth amh is tùsaile. Làdir, dònach, dathte is maireannach, chaidh a cleachdadh 's a cumadh le muinntir na h-Alba o chionn fhad an t-saoghail. Thar na h-Alba gheibh sinn rudan snaighe à cloich, tòrr dhìubh fòs san àite far an deach an cruthachadh. Gu tric is iad seo an aon fhianais a tha air fhàgail air seann chinnidhean na h-Alba, agus tha iad mar dheagh àite-tòiseachaidh gus rannsachadh mu dheidhinn gach cultar a thug gu bith iad.

Tha an goireas seo a' dìreadh air trì ìrean cudromach an eachdraidh na h-Alba a tha gu sònraichte saidhbhir a thaobh carraighean snaighe maireannach:

- Cinnidhean Àrsaидh (3500 –1500 RC)
- Carraighean Cruithneach (500 –900 BT)
- Seann Charraighean Crìosdail (450 –1100 BT)

Rinn sinn co-dhùnadh dìreadh air làraichean far am faicear rudan a chaidh a chumadh à aon chloich agus aig a bheil obair-shnaighe mar phàirt cudromach -leithid carraighean snaighe, creagan le rian 'copain', seann chroisean Crìosdail agus leacan-uaighe a tha maisichte le samhlaidhean Cruithneach.

Tha an goireas seo ag amas air tidsearan is sgoilearan a mhisneachadh gus an tìr-dhreach ionadail 's na th' ann an-diugh a rannsachadh.

Chumadh e chor agus gun cuidich e an luchd-teagaisg deagh fheum a chur air carraighean snaighe nan linntean seo mar dhòigh ionnsachadh mu na cinnidhean a chruthaich iad. Tha e ag amais air obair-sgoile a cheangal

ri làraichean eachdraidheil far am faightear carraighean snaighe. Tha e freagarrach don luchd-teagaisg a tha ag obair le clann bun-sgoile a tha an ìre mhath adhartach agus feedhainn aig ìre bhunaiteach san àrd-sgoil.

Feumar tuigsinn gur ann don luchd-teagaisg a tha an leabhran seo, agus ged a dh'fhaodadh pìosan dheth a bhith feumail do sgoilearan comasach, cha deach a chur ri chèile air an son.

Sa phasgan seo, tha:

- cùl-fhiosrachadh mu na tri ìrean ann an eachdraidh na h-Alba airson luchd-teagaisg san fharsaingeachd.
- moladh mu làraichean-tadhail a tha ceangailte ris na h-ìrean seo is mar is fheàrr a chuireas iad ri foghlam.
- moladh mu ghnìomhan a nìthean roimh thighinn gu làraich agus an dèidh làimh.
- ceangail a sheallas mar a chuireas turasan gu làraichean ri amasan an t-Sàr-Churraicealaim

A' Tadhail air Làraichean

Tha an t-Curraicealam airson Sàr-mhathais ag amas air misneachd is dùbhlan a chur roimh sgoilearan tro raon farsaing de dh'fhoghlam iomhillte. Tha turas gu làrach cudromach ann a bhith 'ag aonachadh' buil an fhoghlaim, a' dèanamh leasan ionchaidh agus, gu ìre, a' toirt roghainn phearsanta don luchd-ionnsachaidh.

Faic td 36 is 37 far a bheil map is liosta de dh'ainmeannan is àiteachan nan làraichean cudromach.

A' cur turas air dòigh

Gus turas a chur air dòigh gu làrach Alba Aosmhòr sam bith a tha sa phasgan seo, cuir fòn gu lonad an Foghlaim air an àireamh shìos. Ach cuimhnich gu bheil tòrr làraichean far nach eil luchd-obrach no goireasan 's dh'fhaodadh iad a bhith doirbh a ruiginn. Cuidichidh ar luchd-obrach!

Ionad-Foghlaim Alba Aosmhòr
Fòn: 0131 668 8793
www.historic-scotland.gov.uk

Tha dà sheòrsa de thuras ann an-dràsta do sgoiltean:

Turasan le Neach-Teagaisg

Thatarr a' moladh gum bi tidsearan a' gabhail os làimh an turas fhèin gu ar làraichean. Feumar a chur air dòigh roimh làimh. Tha sgeama aig Alba Aosmhòr far am faigh luchd-foghlaim a-steach **SAOR 'S AN ASGAIDH** fad na bliadhna. Ach chan eil seo ri fhaotainn ann an Caisteal Shruighlea neo Dhùn Èideann o Chèitean gu Lùnastal, far a bheil cosgais.

Gabhairdh turasan le tidsearan gu mòran de na làraichean sa phasgan seo luchdachadh a-nuas on làrach-lìn againn. Annta seo tha cùl-fhiosrachadh is nòtaichean fa chomhair ghniomhan agus deasbaid.

Tachartasan sònraichte agus gnìomhan do sgoiltean

Bidh mòran làraichean a' ruith seiseanan de ghnìomhan sònraichte do bhuidhnean sgoile. Airson seo a chur air dòigh neo barrachd fiosrachaidh fhaighinn, fòn an Ionad Foghlaim air an àireamh shuas, neo thoir sùil air Clàr Ghnìomhan gu Sgoiltean air ar làrach-lìn. Mar is trice bidh cosgais bheag an lùib nan gnìomhan seo.

Bidh Seirbheis Rèinsear Alba Aosmhòr air Arcaibh a' cur air dòigh turasan gu Carraighean Brodgar agus Steinis. Bidh na Rèinsearan cuideachd a' tabhann clàr-foghlaim air-loidhne aig Bràigh Sgara. Fòn 01856 841732 airson fios.

Sgeama Subsadaidh Siubhail

Faodaidh sgoiltean cur a dh'iarraidh subsadaidh siubhail gus làrach Alba Aosmhòr sam bith a thadhail. Tha seo a' toirt taic le cosgaisean siubhail eadar an sgoil agus an làrach. Gus tuilleadh fhaighinn a-mach mun sgeama, bruidhinn ris an ionad Foghlaim neo iarr foirm-iarrtais air ar làrach-lìn.

Measadh tubaist

Tha measadh tubaist an urra ris an tidsear a tha an urra ris a' bhuidheann. Gus cuideachadh le seo, tha bileagan mu chunnart air làraichean, far a bheil luchd-obrach, ri fhaotainn air ar làrach-lìn, no faodar bruidhinn ris an ionad Foghlaim airson barrachd fiosrachaidh.

Tha sinn a' moladh gun tadhail tidsearan air làrach roimh na sgoilearan. Bheir seo cothrom cunnart sam bith a mheasadh, stuth fheuchainn agus eòlas fhaotainn mun làraich. Bruidhinn rinn mu dheidhinn seo 's tu a' cur turas air dòigh.

Seirbhis Rèinsear, Carraighean Brodgar an Arcaibh.

A' toirt taic ionnsachaidh is teagaisg

An t-Curraicealam airson Sàr-mhathais

Tha an t-Curraicealam airson Sàr-mhathais a' toirt cothrom fior mhath doluchd-teagaisg làn feum a dhèanamh de thurasan gu làraichean, an dà chuid ann an raoaintean sònraichte den Churraicealam agus tro foghlam Curraicealam airson Sàr-mhathais.

Tha prionnsapalan treòrachaidh an t-Sàr-Churraicealaim aig cridhe nan gnìomhan-ionnsachaidh a thathar a' moladh an seo agus a tha rim faighinn sna pasganan Rannsachadh Làraichean air-loidhne againn. Aig an aon àm 's a tha iad a' toirt taic do thidsearan is do phàrrantan nach eil eòlach air a' chuspair neo an làrach, tha iad ag amas air **pearsanachadh is taghad hagus** gun cuir sgoilearan an cuid rannsachaidh fhèin air dòigh. Bu chòir coimhead air na gnìomhan a mholar mar thòiseach-tòiseachaidh; 's e is fheàrr gum bi sgoilearan, ma thèid an ullachadh gu ceart, a' cur an cuspairean fhèin air-loidhne agus a' tuigsinn adhbhar is **iomchaidheachd** nan gnìomhan uile agus an turais.

Tha a' chuid is mò de na làraichean san leabhran seo co-dhiù air a' bhlàr a-muigh gu ìre mhòir. Thathar a' moladh foghlam taobh-a-muigh mar bhuannachd oir bidh sgoilearan ag ionnsachadh ann an co-theacs a agus tro rud a nì iad ann an àite àraig. Tha a bhith ag ionnsachadh ann an suidheachadh neo-fhoirmeil a' toirt deagh bhuidh air leasachadh sòisealta mar a bhios caidreamh eadar-dhealaichte ag èirigh am measg sgoilearan agus eadar iad is an luchd-teagaisg.

Bidh a' chuid is mothà de thidsearan a' tadhail air làracheachdraidheil mar thaic do dh'obair leantainneach ann am **Foghlam Sòisealta: daoine, rudan a thachair is cinnidhean**. San fharsaingeachd, cuidichidh turas ann a bhith a' leasachadh nan ceithir cuspairean san t-Curraicealam airson Sàr-mhathais, a chìtheart sìos.

Cuidichidh turas agus stuth-taice sam bith ann a bhith:

A' leasachadh luchd-ionnsachaidh soirbheachail le bhith:

- a' rannsachadh àiteachan is buill-ealain 's a' deasbad linntean a dh'fhalbh
- a' misneachadh sgoilearan a bhith a' smaointinn gu cruaidh mu nàdar fianais na h-eachdraidh agus a' dèanamh an co-dhùnaidhean fhèin
- a' dèanamh ceangail eadar eòlas an latha an-diugh agus na chaidh roimhe
- a' toirt fior cho-theacs a foghlaim dhaibh a chuidicheas gus eachdraidh a thoirt beò

A' leasachadh neachan misneachail le bhith:

- a' toirt cothrom do sgoilearan na rudan a dh'ionnsaich iad a roinn agus a shealltann do chàch tro iomadach meadhan
- a' toirt cothrom do sgoilearan am beachdan fhèin a chur an cèill air tachartasan ann an eachdraidh agus air ceistean a chaidh a thogail ri linn an turais

A' leasachadh dhaoine glice cùramach le bhith:

- a' misneachadh tuigse is meas air an eachdraidh agus an àrainneachd fhèin tro bhith a' coimhead air obair eachdraichean, àrsairean is luchd-gleidheteachais agus cho cudromach 's a tha seo.

A' leasachadh neachan a bheir seachad fios gu h-èifeachdach le bhith:

- a' spreagadh sgoilearan gus a h-uile rud a chunnaic iad an déidh rannsachadh air-loidhne a chlàradh agus a chur an cèill
- a' toirt cothrom do sgoilearan sgilean-beatha, leithid obair-chamara, a leasachadh ri linn an turais.

Sgoilearan a' rannsachadh carraigh ann an Arcaibh

Ag ionnsachadh ann am Foghlam Sòisealta

Bidh a' chuid is mothà de thidsearan a' tadhail air làrach eachdraidheil mar thaic do dh'obair leantainneach ann am Foghlam Sòisealta: daoine, rudan a thachair is cinnidhean. Cleachdaidh tòrr luchd-teagaig carraighean snaighean san sgìre aca mar dhòigh-inntrigidh rannsachadh a dhèanamh air a' chinne a tha fanear dhaibh - mar eisimpleir, na daoine àrsaidh ann an Gleann Chill Mhàrtainn no Bràigh Sgara, na Cruithnich ann an Aonghas, no na seann Chrìosdaidhean ann an Taigh Mhàrtainn no Eilean Ì. Cuidichidh turas-làraich na sgoilearan ann a bhith a' ruigsinn nan amasan-ionnsachaidh seo a leanas:

Bidh clann is daoine òga a ghabhas pàirt ann an obair Foghlam Sòisealta:

- a' leasachadh tuigse air mar a dh'fhàs Alba mar nàisean, le buil 's gum bi meas aca air an dualchas ionadail agus nàiseanta taobh a-staigh coimhlearsnachd an t-saoghail le bhith a' tuigsinn buaidh a' chinne-daonna
- a' cur ris an tuigse aca air an domhan le bhith ag ionnsachadh mu dheidhinn gniomhan is euchdan mhic an duine san là a dh'fhalbh agus nan là fhèin, agus mu na daoine a bha beò san sgìre ionadail tro rannsachadh àiteachan is rudan
- a' leasachadh an tuigse air an luachan is an creideamh is an cultaran fhèin cho math ri feadhainn eile le bhith a' sireadh rudan a tha a' ceangail ar coluadair fhèin ri coluadairean àrsaidh eile
- ag ionnsachadh mar a gheibhearr, a rannsaichear is a cheangailear amannan, daoine agus tachartasan le bhith a' direadh air àm sònraichte sna linntean a dh'fhalbh
- ag ionnsachadh mar a nìthean mar an ceudna gu h-ionadail agus nas fhaide air falbh le bhith a' cur feum air mapanan gus tachartais a thomhas

- a' cur air dòigh bun-stèidh daingean foghlaim fad beatha agus tuilleadh rannsachaidh sònraichte is gairmean-beatha le bhith a' leasachadh sgilean-beatha leithid obair-chamara agus barrachd tuigse air obair ghlèidh teachais is dualchais

Foghlam Creideimh is Moraltachd (FCM)

'S dòcha gun töisich tidsearan eile rannsachadh air carraighean snaighean mar phàirt de dh'obair FCM. Tro bhith a' sgrùdadh charraighean is làraichean a chleachdadhean ann an deas-ghnàthan cràbhach, tha e glè nàdarra gum bi cothrom aig sgoilearan an creideamh is an luachan fhèin a mheòrachadh is a leasachadh. Cuidichidh turas-làraich na sgoilearan ann a bhith a' toirt a-mach na h-amasan farsaing seo a leanas:

Bidh clann is daoine òga a ghabhas pàirt ann am Foghlam Creideimh is Moraltachd:

- ag ionnsachadh mu agus bho creideamhan, luachan, cleachdaidhean is nòsan na Crìosdail heachd agus mu dhòighean an t-saoghail tro bhith a' rannsachadh làraichean Crìosdail mar Abaid Eilean Ì is Taigh Mhàrtainn, can
- a' leasachadh an luachan is an creideamhan fhèin 's gan cur an gnìomh gus coluadair nas cearta, nas cothromach is nas daonnda a chur air adhart, a' leasachadh co-fhaireachdann, ceadachas is meas do dhaoine eile, luach a chur ann an iol-ghnèitheachd, agus cur an aghaidh clao-bhàidh is leathoireachd le bhith a' tuigsinn gu bheil seo uile mar phàirt de dhualchas na h-Alba
- a' leasachadh tuigse, faireachdann is aitheantas a thaobh creideamhan cràbhach is neo-chràbhach le bhith a' tadhail air làraichean eachdraidheil a tha cudromach a thaobh creideimh
- a' leasachadh mothachadh a thaobh mar a bhios creideamh is luachan coluadair a' coileanadh beatha duine, agus mar a bhios iad sin an teis-mheadhan beatha muinntir na h-Alba
- a' rannsachadh leasachadh creideimh is luachan, a' gabhl a-steach beachdan nach buin ri creideamh agus a' faighinn cothrom ciall, luach is adhbhar na beatha a lorg tro bhith a' ceangal gach raon foghlaim rin creideamh, rin luachan is rin cleachdaidhean fhèin, agus a' dèanamh coimeis eadar creideamh is luachan lìnntean a dh'fhalbh agus an latha fhèin (m.e. a bheil mi a' creidsinn ann am beatha an dèidh bàis? Carson?).

Neach-glèidhidh ag obair air na carraighean aosta Crìosdail aig Taigh-tasgaidh Manachainn Thaigh Mhàrtainn

Sgoilearan a' togail an clearcaill-cloiche fhèin

Obair Curraicealam airson Sàr-mhathais

Tha an t-Curraicealam airson Sàr-mhathais gu gnìomhach ag adhartachadh foghlaim a tha dol thar críochan cuspair. Is soilleir gun toir turas-làraich cothrom-ionnsachaidh ann an tòrr raon sea chas Cuspairean Sòisealta. 'S iad na prìomh-raointean:

Litearras

Bidh sgoilearan a' leughadh, a' sgrìobhadh, a' bruidhinn is ag èisteachd 's iad a' faighinn a-mach mu chinnidhean a bha ann 's a' cur an cèill na dh'ionnsaich iad. Spreagaidh gnìomhan air-loidhne deasbad ann am buidhnean. Bidh cothrom-leughaidh ann 's iad a' rannsachadh a' chinne 's nan làraichean ionchaidh, agus cothrom sgrìobhadh feumail, pearsanta is smaoineachail a chur fa chomhair diofar luchd-èisteachd.

Àireamhas

Bidh cothrom dearbhte, susbainteach aig sgoilearan air an sgilean 's am misneachd ann an àireamhas a leasachadh. Tha turas-làraich a' toirt cothrom cunnaitdh, measaidh, tomhais, stuth a chruinneachadh is a làimhseachadh.

Ealain Cur an Cèill

Bidh faireachdann làidir aig mòran sgoilearan mu làraichean àrsaiddh, rudan is dòcha a chuirear an cèill tro ealain is dealbhadh, ceòl, dannsa no dràma. Cuiridh cuid de sgoiltean feum air an turas gus ceòl dualchasach Gàidhlig is Albannach a rannsachadh.

A' Cleachdadhbh Teicneolaic gus ionnsachadh a bhrosnachadh

Molar grunn ghnìomhan an seo gus teicneolas a chleachdadhbh gus sgoilearan a mhisneachadh 's dùbhlan a chur romhpa. 'S iad seo na prìomh eisimpleirean:

- Fàsaidh sgoilearan eòlach air mar a chleachdar làraichean-lìn stòr-dàta mar www.scran.ac.uk gus deasbad a bhrosnachadh agus cùl-fhiosrachadh a thoirt seachad roimh thuras is na dhèidh.
- Faodaidh sgoilearan dealbhan a ghabhail den làraich le camara digiteach no fòn-làimhe. Aig bun-ìre, dh'fhaodadh iad seo a chleachdadhbh ann a bhith a' dealbhadh cairtean-puist a reicte mar phàirt de phròiseact-iomairt. Aig àrd-ìre, cuirear iad ann an taisbeanadh PowerPoint mun turas aca neo mar fhianais a bheir taic don rannsachadh. Faodar ionnsachadh ciamar a chuirear dealbhan taobh a-staigh teacsa ann an litir-naidheachd clas no sgoile, air neo air làrach-lìn na sgoile.
- Faodaidh sgoilearan bòrd-stòiridh, sgrìobht neo clàr-èistidh a dhèanamh den smuaintean air tachartas sam bith a ghabh àite air an làraich a thadhail iad.

Ag aonachadh turas is foghlam sgoile

Tha barrachd buannachd ann an turasan foghlaim ma thèid am planadh taobh a-staigh sgeama-obrach roimh làimh. Tha na gnìomhan a leanas cuirte ri chèile mar mholadh air rud a chuireas ri obair leantainneach na sgoile.

Ron Turas

- Chaidh a h-uile caragh a tha fo dheasbad an seo a chruthachadh o chionn fhada. Cuidich na sgoilearan ann a bhith a' tuigsinn seo agus leasaich mothachadh air òrdugh na h-eachdraidh tro loidhne-tìm.
- Dèan deasbad ri sgoilearan mu ghlèidh teachas nan carraighean snaighe. Bhiodh coltas glè dhiofraichte orra nuair a rachadh an snaigheadh an toiseach. Bhiodh cuid dhiubh peantaichte no maisichte. Tha tòrr den obair-snaighe blianta le sìde a-nis. Chaidh cuid dhiubh a thoirt a-steach gu taighean-tasgaidh airson dìon. Tha feadhainn eile far an robh iad ach ann am bocsa gloinne. Dè an dòigh is fheàrr ann am beachd nan sgoilearan gus ar dualchas cloiche a dhòn?

Caragh Sueno an am Farrais, cuairtichte le dìon gloinne

- Là eile bha e na chleachdad aig luchd-tadhail clàradh a dhèanamh air obair-shnaighe nan carraighean le bhith a' suathadh nam pàtranan le peann-crèadha air pàipear. Chan eil seo ceadaichte a-nis air sgàth a bhith gan glèidheil. Tog deasbad ris na sgoilearan mun cheist. A bheil dòigh eile air na pàtranan a chì iad a chlàradh?
- Dèan ullachadh airson turas nan sgoilearan le obair-sgoile mu na carraighean. Gheibh iad a-mach mu na coimhairsnachdan cràbhach ann an Taigh Mhàrtainn agus Eilean ì, mar a bha ciad luchd-tuineachaidh Chill Mhàrtainn a' tighinn beò, mu bheatha làitheil nan Cruithneach. Moladh a thaobh stuth-cuideachaidh air td. 38 - 39.
- Tha tòrr de na carraighean aosta Cruithneach is Crìosdail a' sealltainn sgeulachdan on Bhòball. Ullaich a' chlann airson seo le bhith ag innse an sgeul Biobaill iomchaidh chor is gum bi an obair-shnaighe nas brìgh-mhoire dhaibh. Tog deasbad an uairsin mu carson a thaghadh an sgeul seo don charragh - bheil brath ann? 'S iad na prìomh sgeulachdan no daoine a chleachdar:

- Daniel ann an garaidh nan leòmhann
- Ìobairt Àbrahim de dh'Ìosac
- Buaidh Dhàibhidh air an fhuamhaire Goliath
- Dàibhidh a' seinn na clàrsach
- Ìosa le mhàthair, Muire

© RCAHMS

Dealbh de Chrois Naomh Màrtainn, Eilean ì, le seallaidhean on Bhòball.

Carragh Chruithneach le samhlaidhean, Obar Leamhnach ann an Aonghas

Tha samhlaidhean snaighe air cha mhòr a h-uile carragh againn. Tog deasbad le sgoilearan mun diofar eadar samhla is dealbh. Tuigidh sinn cuid dhiubh an-diugh, mar na samhlaidhean Crìosdail. Cuidich sgoilearan a thuigsinn cuid de na prìomh-shamhlaidhean Crìosdail, m.e.:

- a' chrois - samhla ìobairt is aiseirigh do Chrìosdaidhean
- samhlaidhean anns a bheil trì eileamaidean (m.e. cruth trì-bhiorach no sreathan de thrì clearcaill) - a' roichdachadh na Trianaid Naoimh, Athair, Mac agus Spioraid Naomh.
- fionan no lus - samhla an fhìona a chleachdar ann an deas-ghnàth a' chomanachaидh
- clearcaill - a' roichdachadh Dhè, gun toiseach is gun chrioch

Tha ciall shamhlaidhean eile, mar eisimpleir na copain-is-clearcaill, no feadhainn a chleachd na Cruithnich, air chall buileach 's mar dhìomhaireachd dhuinn an-diugh. Leig le sgoilearan eisimpleirean dhiubh seo fhaicinn ron turas. Roinn cuid de na beachdan a bh' aig daoine gus am mìneachadh riutha. Dè beachd nan sgoilearan?

- Ma ghabhas e dhèanamh, biodh na sgoilearan an-sàs ann a bhith a' cur an turas air dòigh. Cuidich iad le bhith a' chruinneachadh eòlas mun làraich, a' curfeum air leabhran-

treòrachaidh Alba Aosmhòr is air ar làrach-lìn (www.historic-scotland.gov.uk), no air www undiscoveredscotland.com.

- Bidh e nas buannachdaile do na sgoilearan ma bhios e soilleir carson a tha iad a' dol air turas. Cuidich iad ro làimh ann a bhith a' mìneachadh seo agus cuir nan comas tuigsinn gur goireas an làrach, mar stòr fianais. Mar eisimpleir dh'fhaodadh tu dùbhlàna chur romhpa, mar 'Ciamar a gheibheadh sinn a-mach mu mar a bha daoine ri Linn an Umha ag adhradh?' Cho math ri leabhrachean no an eadar-lòn, treòraich sgoilearan chun a' bheachd gur dòcha gum biodh turas gu làrach cheart feumail. Mus tèid iad ann, cuir nan cuimhne gu bheil dùbhlàna romhpa chor agus gun tig iad gu làraich le deòin is èasgaidheadh. Mar a thèid iad mun cuairt, faodaidh iad fianais a chruinneachadh a tha stèidhichte air na chì no na dh'fhiorsaicheas iad, stuth a ghabhas cur ri chèile le buidheann an dèidh làimh.
- Bruidhinn ro làimh ri sgoilearan mu ciamar a dh'fhaodadh iad fianais no fiosrachadh a chruinneachadh mun 'dùbhlàna' aca. Dh'fhaodar sgrìobhadh, tarraig, dealbh-camara a ghabhail no bhideo a dhèanamh de na chì no na dh'fhiorsaicheas iad. An rachadh aca air pro-forma a dhealbhadh gus fianais mar seo a chruinneachadh? Gu sònraichte leis na carraighean Cruithneach, dh'fhaodadh iad liosta a dhèanamh de na samhlaidhean no na pàtranan is dòcha a chì iad.
- Dh'fhaodadh sgoilearan dràma geàrr a sgrìobhadh 's a thoir an làthair air an làraich, stèidhichte air rannsachadh mu luchd-togail na carraigh. Bheir seo iad gu tuilleadh rannsachaidh mu aodach freagarrach 's mar sin. Ghabhadh seo a thogail le camara no bhideo mar goireas a bharrachd de dh'obair sgoile.

Làrach copain-is-clearcaill a' Chùirn Bhàin, Gleann Chill Mhàrtainn an Earra-Ghaidheal - tha an ciall mar dhìomhaireachd dhuinn an-diugh.

A' tadhail air an làraich: gnìomhan san fharsaingeachd

Thatar a' moladh gnìomhan air-loidhne cuide ri cùl-fhiosrachadh mu na trì amannan (faic td 15, 19, 28, 35).

- Tha turasan a ghabhas a luchdachadh a-nuas an cois cui'de na làraichean san leabhran seo. Tha iad seo a' toirt cùl-fhiosrachaidh, puinean-deasbaid agus gnìomhan a mholar an lùib na làraich shònraichte sin. Gheibhear iad air www.historic-scotland.gov.uk/index/learning/education_unit.htm
- Air an duilleag-lìn seo gheibh thu Clàr Fianais coitcheann air am faod sgoilearan fianais mu na chì iad timcheall orra fhèin a chlàradh. Neo faodaidh iad fianais a lorg, a mhìneachadh is a chlàradh ann an grunn dhòighean - le tarrain, sgrìobhadh, obair-chamara is mar sin.
- Ma tha sgoilearan air am 'misean' a mhìneachadh ro làimh - m.e. nòsan cràbhach Linn an Umha a rannsachadh - bidh seo mar am prìomh-phàirt den turas. Faodar fianais mu seo a chruinneachadh ann an iomadh dòigh 's iad a' dol mun cuairt.
- Ma dh'ullaich sgoilearan dràma-an beaga a bheir iad an làthair air an làraich, dèan cinnteach gu bheil tìde aca cleachdadhbh goirid a dhèanamh an toiseach. Gabh dealbhan - no biodh neach-camara ann - chor agus gun cleachdar na dealbhan san sgoil a-rithist.

Obair an dèidh làimh

An dèidh an turais faodaidh sgoilearan na fhuair iad a chur còmhla gus sealladh farsaing a chur ri chèile. Gabhaidh an stuth seo a chleachdadhbh an uairsin mar bhunait do ghniomhan taisbeanaidh, mar eisimpleir:

- a' cur feum air an fhianais a lorg iad gus pròiseact rannsachaidh a chrìochnachadh
  - ag ullachadh an leabhar-treòrachaidh fhèin mun làraich
  - ag ullachadh taisbeanadh shleamhnagan dathte mun làraich is mun turas aca do chlas eile
  - a' dealbhadh postair no bileag gus an làrach fhoillseachadh, le dealbhan-camara no obair-ealain
  - a' tarraing is a' cur a-mach cairtean-puist den làraich mar phàirt de phròiseact iomairt
- Cuideachd tha e an comas nan sgoilearan rudan a chuireas feum air am macmeanmainn a dhèanamh, mar:
- a' cumail leabhar-latha 'duine mas fhìor' air an làraich
  - a' cleachdadhbh dràma no cluich-mas-fhìor gus faireachdainn dhaoine mu thachartas air an làraich a rannsachadh
  - a' cur am faireachdainn fhèin an cèill mun làraich le dàin simplidh
  - a' cur feum air measgachadh de dh'obair-chamara is ealain gus an làrach 'ath-thogail'
  - a' toirt freagairt mun làraich tro ealain lèirsinneach a chaidh a mhisneachadh leis na chunnaic iad

Turas-sgoile gu Carraighean Brodgar, Arcaibh

Loidhne-tìm

7000 RC

Daoine a' mairsinn mar luchd-seilge
is luchd-trusaidh ann an Alba.

4000 RC

Tòisichidh obair-
thuathanais ann an Alba

3500 RC

Cearcaill-cloiche
ann an Coille an
Teampaill, Cill
Mhàrtainn, air
an cleachdadh

2500 RC

A' chiad chreag le
copain-is-cearcaill an
Cill Mhàrtainn

Bràigh Sgara, Arcaibh,
air a thogail

Cearcall Brodgar,
Arcaibh, air a thogail

Na ciad charraighean
air an cur suas, Cill
Mhàrtainn

80 BT

Ròmanaich a' toirt ionnsaigh
air Alba

85 BT

Cuiridh na Ròmanaich ruaig air
treubhan ionadail aig Blàr 'Mons
Graupius' air ear-thuath na h-Alba

105 BT

Na Ròmanaich a' tarraig às

139 BT

Thig na Ròmanaich air
ais a dh'Alba 's togar Balla
Antonine

297 BT

A' chiad uair a chleachdar am facial 'Picti' ann
an dàn Laideann mu mhuinntir na h-Alba

367 BT

Cuiridh na Cruithnich na Ròmanaich
air ais o Bhalla Hadrian

450 BT

Carragh 'Latinus' a rinneadh aig Taigh
Mhàrtainn - a' chlach Chrìosdail is
aosta a th' air fhàgail ann an Alba

700 AN
Croisean àrda
a sheasas leo
fhèin snaighe
aig Ruthwell, Cill
Daltain, agus i.

700 AN
Na ciad leacain-croise
Cruithneach air an cur suas

DEIREADH NAN 600 AN

Manachainn Chaluim Chille
sgaoileadh air feadhsgìrean
nan Cruithneach

730
Cuiridh manaich à
Nortumbria manachainn ùr air
bhonn aig Taigh Mhàrtainn; seo
ri fhaicinn air croisean snaighe

795
A' Chiad ionnsaigh Lochlannach air ì.

843
Albannaich is Cruithnich aonaichte
fo Choinneach Mac Ailpein

950
Snaigheadairean Thaigh
Mhàrtainn a' tòiseachadh
air na croisean cloiche'
àbhaisteach' len cinn
cruinn

685
Cuiridh na Cruithnich ruaig air
na Nortumbrianaich aig cath Linn
Garan ann an Dùn Neachdainn

600 AN
Carragh 'Pheadair'cuirte
suas mu Thaigh Mhàrtainn

**TOISEACH NA
600 AN**
Taobh deas nan
Cruithneach fo riaghladh
Nortumbria

597
Bàs Chalum Chille an Eilean ì

500 AN
Ciad charraighean snaighe
nan Cruithneach le
samhlaidhean orra

563
Cuiridh Calum Cille
coimhlearsnachd
Crìosdail air
chois an Eilean ì,
thèid e air turas
gu cùirt rìgh nan
Cruithneach,
Brudei

ROBH FHIOS AGAD?

An-diugh chan eil air fhàgail de na 60 carraighean tùsail aig Cearcall Brodgar an nan Arcaibh ach 36. An 1985 chaidh seo sìos gu 35 nuair a sgoltadh tè dhiubh na dà leth le dealanaich. Tha leth dhith fhathast na seasamh 's an leth eile aig a bonn.

Na Cinnidhean Àrsaidh (3500–1500 RC)

Ro-ràdh

Gun na carraighean snaigte 's e glè bheag de dh'fhanais a bhiodh againn air na daoine a bha beò ann an Alba mu 4000 RC. Tha na clachan a chum, a shnaigh is a sheas iad san talamh air fhàgail an-diugh mar fhanais neo-iomlan air beatha 's daoine nan làithean sin. Rinn cinnidhean aosta na h-Alba obair-chloiche mu choinneamh am feumalachdan corporra agus spioradail. Cha b' e clach an rud a bu mhò a chleachd iad ach fiodh. Bha fiodh furasta a lorg agus a ghiollachd, bha e furasta luath a bhith ga chumadh 's ga

obrachadh, bha e aotrom is so-lùbte. Ach airson rudan cudromach, b' i clach an stuth a thagh iad. Bha i geur trom - dìreach ceart airson acfhainn gearraidh is seilge a dhèanamh; bha a maireannachd ga fàgail freagarrach airson ionadan spioradail buan a thogail.

Gabhadh carraighean snaigte a roinn ann an dà raon fharsaing:

- clachan-seasaidh, an dà chuid fa leth agus nan crò.
- 'ealain-creige' - creagan le pàtranan snaigte, no rian copain-is-cearcail.

Cearcall Brodgar, Arcaibh

Ealain-creige, An Càrn Bàn, Cill Mhàrtainn an Earra-Ghaidheal

Carraighean

Ged a tha tòrr dhiubh blianta no gun deach an cleachdadadh às ùr airson togail le ginealaichean eile, tha fhathast iomadach caragh snaighe aosta a' seasamh far an deach an cur suas le cinnidhean àrsaidh na h-Alba.

Chìthean carraighean aonair, 1-3 m a dh'airde gu math tric, nan seasamh ann an achaidhean thar na h-Alba. Gheibhear carraighean eile ann an ceartcall air feadh na h-Alba, uaireannan air an cur an òrdugh mar chrò.

Càit' am faic sinn carraighean an-diugh?

- Cearcall cloiche, Ach nan Gallan, Eilean Àrainn
- Tùrsachan Chalanais, Eilean Leòdhais
- Cearcall Cùl Earlaidh, Siorrachd Obar Dheathain
- Carraighean Dhruim Trodain, Port Uilleim, Dùn Phris agus Gallghaidhealaibh
- Gleann Chill Mhàrtainn, Earrá-Ghaidheal
- Am Baile Meadhanach
- Cearcallan Coille an Teampaill
- Carraighean Largaidh larach
- Cearcall Ceann an Lòin, Inbhir Uraidh, Siorrachd Obar Dheathain
- Cearcaill Monadh a' Mhachaire, Eilean Àrainn
- Cearcall Brodgar, Arcaibh
- Clachan Steinnis, Arcaibh
- Cearcall Torhouse, Baile na h-Uige, Dùn Phris agus Gallghaidhealaibh

Cearcall Coille an Teampaill, Cill Mhàrtainn, Earrá-Ghaidheal

Carraighean Dhruim Trodain, Port Uilleim, Dùn Phris agus Gallghaidhealaibh

Cò a chum na carraighean?

Bha na daoine a shnaigh is a chum na carraighean a gheibhear air feadh na h-Alba nan tuathanachdan tùsail a stèidhich coimhleasachdan san àm sin ris an canar Nuadh-Chreagach is Linn an Umha o mu 4000 RC. Bha iad beò air obair tuathanais, seilge is iasgaich. Dh'fhàg iad tòrr charraighean, tholman-adhlacaidh, agus cùirn a bha dol ann an sreathan - fianais air coluadair iom-phillte, òrdaichte agus innleachdail aig an robh beatha shaidhbhir spioradail.

Cearcaill Monadh a' Mhachaire, Eilean Arainn

Ciamar a chaidh na carraighean is na clearcaill a dhèanamh?

Tha na carraighean a chì sinn an-diugh fhathast drùidh teach mòr. Chan e obair fhuarasta fiùs an-diugh a bhith a' togail leacan on fho-chreag, gan giùlain gu làraich agus an uairsin gan cur suas gu daingean san talamh chor is nach tuit iad. Chan fhios ciamar a chaidh aig na cinnidhean aosta air seo a thoirt gu buil, ach rinneadh oidhirpean gus seo a dhearbhadh.

Tha a' chuid is mò de na carraighean gun mhaise an-diugh ach tha rian maise air cuid dhiubh. Air tè de na carraighean an Largaidh larach, Cill Mhàrtainn, tha rian copain, is dòcha mar eisimpleir d' ath-chuartachadh air leacan eile. 'S dòcha gun deach na carraighean a pheantadh 's iad gan cleachdad.

Creididh cuid a dh'arsairean gun deach na carraighean a chur an àite clearcaill no carraigh fiodha a rinneadh na bu tràithe. Lorgadh rian structair fiodha, air a bheil ceithir stoban mòra, air làrach nan carraighean tuathail ann an Coille an Teampaill, Cill Mhàrtainn, Earra-Ghaidheal.

Tha fhios gun robh na daoine a rinn na clearcaill air tuineachadh san sgìre 's gun dèanadh iad an saothair mòr seo ann a bhith a' togail a leithid. Bha a bhith a' togail shreathan mòra charraighean, leithid Cearcall Brodgar an Arcaibh, na h-obair fior mhòr, rud nach gabhadh a

dhèanamh ach le cinne òrdaichte ionnsaichte. Tha an clearcall mòr seo 104m a thrasht-thomhas agus o thùs bha 60 carraighean ann. Tha e cuartaichte le dig fior mhòr, 6m a leud agus 3m a dhoimhneachd, rud a mheas a bheireadh 10,000 là ri chladhach.

Bha seo a' cur an cèill gum b' e duine no cinneadh cumhachdach a thog e agus gun robh tòrr stuthan ri làimh aca. Chaidh Cearcall Brodgar a thòiseachadh mu 2500 RC, ach bhiodh iomadach ginealach riatanach gus a chrìochnachadh is a leasachadh.

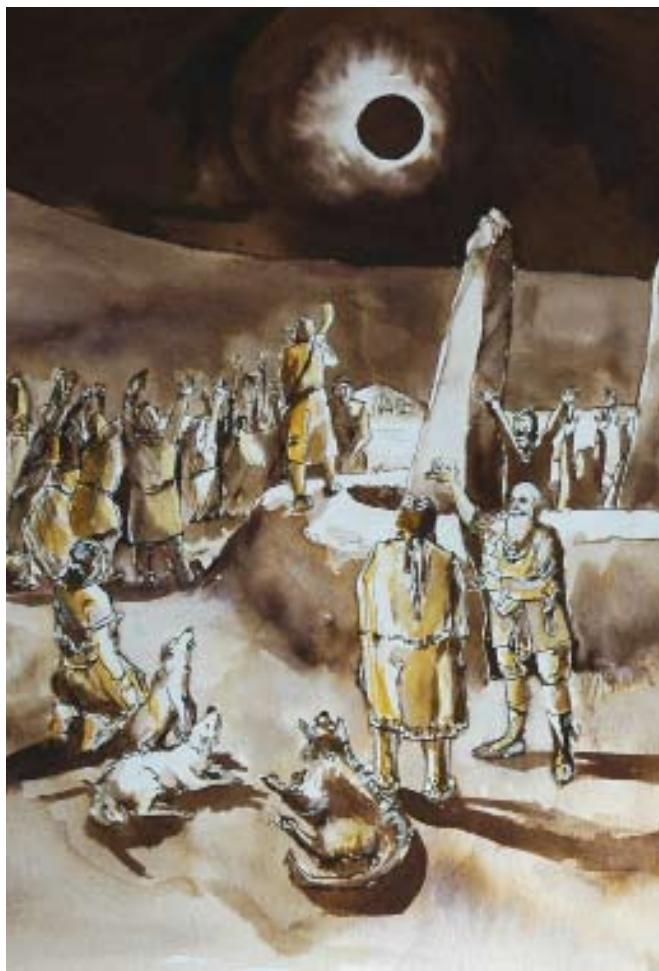
Carraighean Largaidh larach, Cill Mhàrtainn, Earra-Ghaidheal

Carson a bha na carraighean ann?

Chan eil fhios le cinnt carson a bha na clearcaill cloiche ann. Rud a tha an ìre mhath soilleir, 's e gun robhar gan cleachdadadh air dòigh spioradail no deas-ghnàthach seach gu practigeach. Chaidh cuid dhiubh a chleachdadadh ann a bhith ag adhlacadh duine agus 's dòcha gun robh iad a' buintinn ri naomhachd. Dh'fhaodadh iad a bhith ann airson deas-ghnàthan cràbhach mar ìobairt, no gus ceannairean a thaghadh.

Tha tòrr chearcall, tha e coltach, air co-thaobh ri gluasad na grèine, na gealaich is nan reultan, le pàirtean air an lasadh aig àm èirigh na grèine aig amannan sònraichte, can. 'S dòcha gun robhar a' cur feum air na làraichean gus sealltainn air a' ghealaich, no gun robh iad a' ceangal thachartasan cudromach san t-saoghal mhòr fharsaing nàdarra. 'S dòcha gun deach an cleachdadadh gus cinn-latha cudromach na tuathanachais no nan deas-ghnàthan obrachadh a-mach.

Dealbh ath-chruthaichte de dhubhadh-grèine ann an Largaidh larach, Cill Mhàrtainn, Earr-a-Ghaidheal

Gníomhan air an làraich

Ma thadhlaileas tu Carragh neo cearcall le do chlas, tha grunn ghnìomhan a b' urrainn dhut dèanamh air an làraich. Seo beagan mholaidhean airson puingean-deasbaid agus a thaobh gniomhan a chlàradh:

- Cuidich sgoilearan suidheachadh nan carraighean a lorg air mapa Ordnance Survey Pathfinder. Mas fhaodar, leig le buidheann an t-slighe a threòrachadh le mapa, a' comharrachadh feartan-tìre 's iad a' dol seachad orra (m.e. thar abhainn, dol ri cnoc, coiseachd ri balla, fo loidhne dealain).
- Caith ùine a' clàradh na chìtheart. Faodaidh sgoilearan na carraighean a chunntadh agus dealbh luath a tharraing far a bheil iad suidhichte. Faodaidh iad tomhais is measadh a dhèanamh le teip no sreang air meud is leud. Faodaidh iad carraighean àraid a tharraing no dealbh-camara a thogail. An gabh na carraighean a chur an òrdugh sam bith? Bheil feedhainn fa leth ann?
- Bheil na carraighean ceangailte ri chèile? Tomhais an t-astar eadar na carraighean, trast-thomhas a' chearcaille. Gabh ceum timcheall air a' chearcall no mun iomall. An obraich na sgoilearan a-mach ciamar a choimheadadh an rud bho shuas? Gabhaidh na tomhaisean a chleachdadadh gus modailean no dealbhsgèile a dhèanamh san sgoil. Coimhead mun cuairt airson fianais air mar a dh'fhaodadh an làrach a bhith air atharrachadh. Sir dìgean a lìonadh a-steach, clachan a thuit no a chaidh a sgoltadh. Am biodh stuth eile ann a tha fada grod (m.e. stoban fiodha no ballachan-dòn)? Bheil clachan a dhìth? Tomhais far is dòcha a bhiodh iad.
- Carson a thaghadh an làrach seo? Bheil deagh shealladh ann? Am faicear làraichean eachdraidheil eile às a' seo? Bheil dad 'sònraichte' mu dheidhinn?
- Cò ris a tha e coltach an seo a-nis? Clàraich na feartan-tìre tro obair-chamara, breacadh, freagairtean beòil clàraichte. Dè chìtheart ann nach fhaiceadh daoine 5000 bliadhna air ais?
- Dè teoraidh nan sgoilearan mu na carraighean is mar an rachadh an cur gu feum? Air ais san sgoil, dh'fhaodadh sgoilearan am modailean fhèin a dhèanamh den chearcall, stèidhichte air dealbhan on làraich.

ROBH FHIOS AGAD?

Gheibhear ealain-creige air feadh an t-saoghail. Lorgadh car de na h-aona phàtranan de chopaing, chearaill agus chruthan sniomhanach 's iad snaighean ann an clachan ann an Alba, Sasainn, Èire, a' Bhreatainn Bheag, An Spàin, Lochlann agus An Eadailt!

Ealain-creige

Ma choimheadas tu sìos air do chasan 's tu a' coiseachd sgìrean àraig ann an Alba, is dòcha gun tig thu thairis air leacan is ulpagan a chaidh a shnaigheadh nan còsan ('copain') agus pàtranan cruinn ('cearcallan'). Tha còrr is 100 eisimpleir den "ealain-creige" seo taobh a-staigh radius sia míle de **Chill Mhàrtainn**. Gheibhear na pàtranan seo ann an àiteachan eile an Alba, mar eisimpleir aig **Drum Trodain**, Dùn Phris is Gallghaidhealaibh, agus an coilltean is air leathadan Tàtha.

Càite am faic sinn ealain-creige an-diugh?

Gabhaidh sàr-eisimpleirean de dh'ealain-creige fhaicinn air na làraichean a leanas:

- Creagan copain-is-cearcaill Dhruim Trodain, Port Uilleim, Dùn Phris is Gallghaidhealaibh.
- Gleann Chill Mhàrtainn, Earra-Ghaidheal
  - Rian copain-is-cearcaill Ach nam Breac
  - Rian copain-is-cearcaill Bhaile Gobhainn
  - Rian copain-is-cearcaill Bhail' Luachraig
  - Rian copain-is-cearcaill a' Chùirn Bhàin
  - Rian copain-is-cearcaill Ghlasaraidh Chill Mhìcheil

Rian copain-is-cearcaill Bhail' Luachraig, Cill Mhàrtainn, Earra-Ghaidheal

Cò a shnaigh na carraighean?

Chan eil sinn buileach cinnteach cò shnaigh na carraighean, no cùin gu dìreach a rinneadh iad, oir chaidh na h-aona phàtranan a chleachdadh thar tide. 'S dòcha gur ann mu 4000 RC a rinneadh an fheadhainn is sine, agus chaidh na pàtranan aca a chleachdadh gu mu 1500 RC. 'S dòcha gun deach na pàtranan air aon charragh a dhèanamh le diofar dhaoine, ceudan de bhliadhnaichean eadar a chèile. Uaireannan chì thu far an deach pàtran a chur rud beag am falach fo obair-shnaighe nach eil cho aosta.

Rian copain-is-cearcaill, Ach nam Breac, Cill Mhàrtainn, Earrá-Ghaidheal

Dè coltas nam pàtranan?

Tha iad eadar-dhealaichte o chreig gu creig, is dòcha o chionn 's gun deach an snaigheadh le diofar dhaoine. Tha na pàtranan 's na samhlaidhean bunaiteach a' nochdadh uair is uair, leithid:

- copain - còsanna sa chreig - fa leth, no an sreathan no loidhnichean
- copain air an cuartachadh le aon chearcall no barrachd
- àrcanan fa leth no àireamh dhiubh agus clearcaill
- gròban, an dàrna cuid fa leth neo a' tighinn à meadhan clearcaill gu ruige iomall clearcaill
- cruthan sniomhanach

Tha e inntinneach nach eil eisimpleirean on àm seo de dh'elain-creige ann an Alba a tha a' sealltainn dhaoine, ainmhidhean no rudan a dh'aithnicheas sinn.

Tha tàrr de na leagan creige faisg air uisge agus tha coltas air cuid dhiubh gun deach an dealbhadh chor is gun tèid uisge thar na cruthan snaighe. 'S e aon bheachd gun d' rinneadh seo a dh'aona ghnothach 's gun rachadh aire a tharraing air an obair-shnaighe le lainnir an uisge.

Rian copain cuairtichte le clearcaill snaighe, Ach nam Breac, Cill Mhàrtainn, Earrá-Ghaidheal

Ciamar a shnaigheadh na pàtranan?

Is coltach gun deach na pàtranan a 'sgobadh' gu garbh a-steach don chreig le òrd is acfhainn biorach dèanta le cloich nas cruidhe na a' chlach fhèin. Rachadh na lorgan sgobaichte seo a cheangal ri chèile mean air mhean agus shuathadh oir na loidhne gus an robh i rèidh.

Sheall oidhearp a rinneadh an Cill Mhàrtainn an 2003 gum b' urrainnear earrann rud beag nas lugha na meatairc eàrnagach a chur fo phàtranan taobh a-staigh mu 12 uairean a thìde. Chleachd an t-snaigheadair acfhainn cloiche agus dhòn e a bhois le pada leathair.

© Kilmartin House Trust

Andaidh Mac Pheadrais a' snaigheadh mac-samhail cloiche, Taigh-tasgaidh Chill Mhàrtainn

An Càrn Bàn, Cill Mhàrtainn

Tòimhseachan Creige: carson a bha ealain-creige ann?

Chan fhaodamaid ach tomhais carson a bha na rudan seo ann. Chan fhios an robh na làraichean a thaghadh sònraichte, no gun robh iad freagarrach. Is tric a gheibhearr iad ann an àiteachan cha mhòr falaithe seach àrd follaiseach, ged a tha tòrr dhiubh ann an àiteachan far a bheil sealladh farsaing. Thathar am beachd an-diugh nach bu chòir coimhead orra mar aon rud a-mhàin, ach ann an co-cheangail ri carraighean eile sa cheàrnaidh agus san talamh mun cuairt.

Am measg nam molaidhean a thaobh an cleachdaidh tha:

- Comharaidhean àite cruinneachaidh.
- Deagh àiteachan feuraich no ionaltraidh do chrodh.
- Comharaidhean-crìche.
- Mapanna.
- Làraichean do dheas-ghnàthan cràbhach.
- Comharra àite far an do thachair rudeigin cudromach - 's dòcha bàs, neo sealladh seilge.
- Fianais air cànan sgrìobhte.
- Maiseachd a-mhàin.
- Chan eil na pàtranan cudromach - is dòcha gun robh an luchd-snaighidh a' toirt cloiche proinntे às gu gnothach eile.

Tog deasbad mu na molaidhean sin ris na sgoilearan.
Dè am beachd?

Gníomhan air an làraich

Ma thadhaileas tu làrach ealain-creige le do chlas, tha àireamh ghnìomhan a ghabhas dèanamh ann. Tha molaidhean airson puingean-deasbaid is gnìomhan clàraighean sìos.

Mun tadhail thu an làrach le sgoilearan, bruidhinn riutha mun chomhairle ghlèidheteachais a leanas. An tuig iad na h-adhbharan a tha air chùl gach comhairle?

Dèan

- Biodh meas agad air an obair-shnaighe
- Fàgadh iad mar a fhuaireadh iad

Na Dèan

- Suathadh no tarraing le peann-crèadha thar na pàtranan
- D' obair-shnaighe fhèin a chur ris a' chloich
- Coiseachd air ealain-creige
- Sgrathan a thoirt air falbh bho ealain-creige
- Graffiti, cailc, crotal no rud sam bith eile air a' chreig a thoirt air falbh

- **Le toil, na leig** le sgoilearan suathadh a dhèanamh air na pàtranan; ma thèid a' cheist a thogail, bruidhinn riutha mu carson nach còir seo a dhèanamh. Cuir romhpa dòighean eile air pàtranan a chlàradh (m.e. dealbh a tharraing, obair-chamara).
- Cuidich sgoilearan suidheachadh nan creagan a lorg air mapa Ordnance Survey Pathfinder. Mas fhaodar, leig le buidheann an t-slidge a threòrachadh le mapa, a' comharradh feartan-tìre 's iad a' dol seachad orra (m.e. thar abhainn, dol ri cnoc, coiseachd ri balla, fo loidhne dealain). An cuidich GPS locator iad?
- Seall air a' chreig fhèin. Bheil i air leth neo sònraichte? 'S e aon bheachd gun deach na pàtranan a dhealbhadh chor is gum biodh creagan no ulpagan àraid nas fhollaisich san talamh. Bheil seo fior far a bheil thusa? Ma tha, carson a dhèantadh e? Bheil feartan nàdarra sa chreig air a bheil na pàtranan a' cur feum - dathan, sgàineadh no cruthan?

- Air an làraich, caith ùine a' dèanamh clàraighean de na tharri fhaicinn. Faodaidh na sgoilearan na creagan agus far an nochd na pàtranan orra a bhreacadh sìos. Faodaidh iad measadh a dhèanamh le teip-tomhais no pìosan sreanga gus a' mheud a chlàradh. Faodaidh iad na pàtranan a tharraing no dealbh a thogail le camara, le is dòcha gach pàiste a' gabhail uallach de phìosan àraighean dhiubh.
- An gabh na pàtranan a chur ann am buidheann no ann an òrdagh? Le bhith a' leasachadh an siostam-òrdachaidh aca fhèin, dh'fhaodadh na sgoilearan clàradh a dhèanamh air dè na pàtranan a tha ann, agus ciamheud dhiubh a tha ann.
- Seall air na pàtranan o gach taobh. An saoil thu gun deach an dealbhadh chor is gun toirear sùil orra o aon taobh sònraichte? Dè an taobh? Carson?
- Bheil na pàtranan coltach ri sìon? An cuir iad dad an cuimhne dhut? Cruinnich smaointeánan sgoilearan. Bruidhinn riutha mu mar a tha coltas car eas-chruthach orra, 's nach eil iad a' sealltainn dhaoine, ainmhidhean no rudan a dh'aithnicheas sinn. Bruidhinn riutha mu dè dh'fhaodadh seo a chomharrachadh - 's dòcha creideamh an aghaidh riochdachadh; gur dòcha gun robh ciall nan samhlaidhean soilleir do dhaoine aig an àm sin (mar a tha soighnichean-rathaid an-diugh, m.e.).
- Carson a thaghadh an làrach seo? Dh'fhaodadh sgoilearan coimhead mun cuairt ach am faic iad dè, ma tha dad, a' fágail na làraich sònraichte. Am faicear làraichean eile à seo? An e àite 'àraighean' a th' ann?
- Cò ris a tha e coltach an seo a-nis? Clàraich an tìr mun cuairt tro obair-chamara, dealbhan, fianais beòil. Dè chì thu an seo a-nis nach fhaiceadh daoine 5000 bliadhna air ais? Cuir an cuimhne nan sgoilearan gum bi an talamh air atharrachadh o na linntean ud, chan ann a-mhàin air sgàth obair an duine ach ri linn caochladh sìde cuideachd.
- Dè teoraidh nan sgoilearan mu na carraighean snaighean seo is mar a rachadh an cur gu feum?
- Air ais san sgoil dh'fhaodadh sgoilearan an cumadh fhèin de na pàtranan a 'shnaigheadh' ann an leacan crèadha 's an cur an àth airson a bhith mar thaisbeanadh maireannach san raon-cluiche, no mar bhrosnachadh gu obair chlò-bhualaidh no obair ealain eile.

ROBH FHIOS AGAD?

Ann an Ceann Bhuirgh an Siòrrachd Mhoireibh fhuaireàrsairean treud tharbh! San 19mh linn chaidh a chlàradh gun robh còrr is 30 tarbhsnaighe air ulpagan fa leth air làrach an dùin Chruithnich seo. An-diugh tha sia air fhàgail. Dè bha iad a' ciallachadh do na Cruithnich? Chithear an neart is an cumhachd anns an obair-shnaighe, 's mar sin is dòcha gum b' iad pàirt de nòs nan gaisgeach, daoine a bha a' ceilearadh neart is fòirneirt.

Carraighean Cruithneach (BT 500 –900)

Tha carraighean Cruithneach am measg nan clachan-cuimhne is sònraichte an Alba. Gheibhear samhlaidhean is ìomhaighean grinn nochdte snaighte air ulpagan is leacan, 's air clachan-seasaidh a chaidh a ghearradh is a chumadh a dh'aona ghnothach. Chaidh a' chuid

is mothà de na tha againn an-diugh a shnaigheadh eadar 500 agus 900 BT. Tha tòrr dhiubh a-nis an taighean-tasgaidh gus an glèidheil, ach feadhainn fòs mar annas dhuinn san àite san deach an cur suas beagnach 1500 bliadhna air ais.

Carragh Cruithneach le samhlaidhean, Obar Leamhnach, Aonghas

Càite am faic sinn carraighean Cruithneach?

Tha cuid de na carraighean Cruithneach fhathast suidhichte far an deach an snaigheadh o thùs. Tha cuid dhiubh a-nis taobh a-staigh bocsa gloinne airson an dòn. Chì thu deagh eisimpleirean de charraighean Cruithneach nan àite fhèin air na làraichean a leanas:

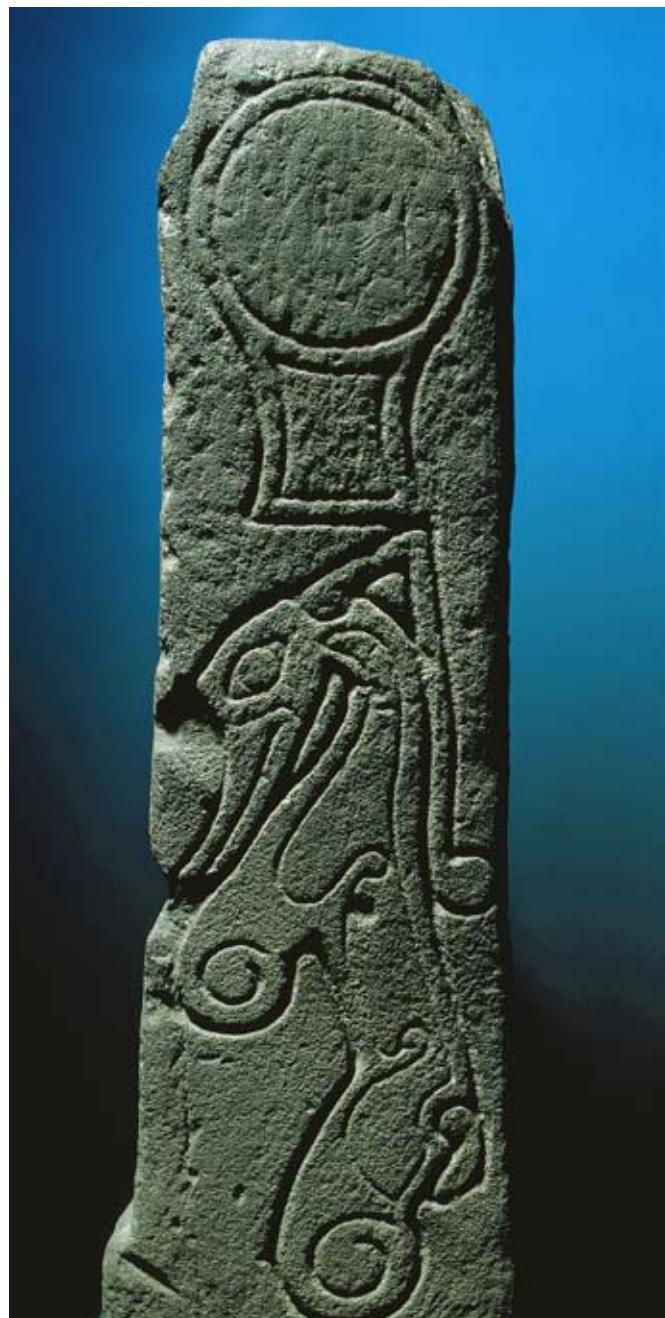
- Carraighean snaighte Obar Leamhnach, Aonghas
- Carragh Brandsbutt le samhlaidhean, Inbhir Uraidh, Siorrachd Obar Dheathain
- Carragh Dhùn Falandaidh, Baile Chloichridh, Peairt is Ceann Rois
- Crois na Dubh-linne, Dunning, Peairt is Ceann Rois
- Carraighean Dheis le samhlaidhean, Siorrachd Obar Dheathain
- Carragh shnaighte Easaidh, Glamais, Aonghas
- Carragh shnaighte Fòghlais Shiар, Craoibh, Peairt is Ceann Rois
- Carragh (mac-samhla) Chathabuil, Baile a' Chnuic, Inbhir Ghòrdain, a' Ghàidhealtachd
- Carragh-tuirc Chnoc nan Gàidheal, Inbhir Nis, a' Ghàidhealtachd
- Carragh Mhuire, Inbhir Uraidh, Siorrachd Obar Dheathain
- Carragh Phicardy le samhlaidhean, Srath Bhalgaidh, Siorrachd Obar Dheathain
- Carragh Sueno, Farrais, Siorrachd Mhoireibh

Carragh Dhùn Falandaidh, Baile Chloichridh

Chaidh tòrr eile dhiubh a thoirt a-steach gu taighean-tasgaidh no ionadan-tadhail gus an dòn, 's chìtheart iad aig:

- Taigh-tasgaidh Charraighean Snaighte Mhìgeil, Aonghas
- Taigh-tasgaidh Nàiseanta na h-Alba, Dùn Èideann
- Taigh-tasgaidh Charraighean Snaighte Chill Fheichin, Obar Bhrothaig, Aonghas
- Taigh-tasgaidh Àrd-eaglais Chill Rìmhinn, Fiobha

Carragh Cruithneach le samhlaidhean, Taigh-tasgaidh Mhìgeil, Aonghas

Carragh Cruithneach a' sealltainn sealladh-catha, Obar Leamhnach, Aonghas

Dè coltas nan carraighean?

Tha an obair-shnaighean is aosta air creagan isulpanan o mu 600 BT. Ann an snaigheadh trom, dàna tha iad a' sealltainn ainmhidhean dualchasachna h-Alba agus bëisteann fiadhaich miotasach; carraighean diòmhair le samhlaidhean agus is dòchasealladh de shaoghal nan Cruithneach 's an cuidmiota - cathan, sealg no tachartasan cudromach. Ann an cuid a dh' àiteachan, mar Obar Leamhach, chuir na Cruithnich ath-fheum air clachan-seasaidha bha ann roimhe, a' snaigheadh ìomhaighean aircarraighean a chaidh a chur suas is dòcha le cinnidheaneile ceudan de bhliadhnaichean roimhe.

Bho mu 700 BT shnaigh na Cruithnich croisean noleacan-uaighe air a bheil ìomhaighean Crìosdailtaobh ris na samhlaidhean àbhaisteach aca fhèin. Tha cuid a' sealltainn chroisean snaighean a dh' èireasa-mach o leacan ceart-cheàrnach, fhad 's a sheasascroisean eile gu saor. Ann a bhith a' gabhail ris a' chreideamh Chriosdail, dh' fhosgail saoghal na b' fharsainge de dh' obair-shnaighe roimh na Cruithnich, agus nochdaidh buaidh traidsoreanan Èirinn is Nortumbria air na carraighean.

Cò a shnaigh na Carraighean Cruithneach?

Chaidh na carraighean a shnaigheadh le cinne àraid air an robh Na Cruithnich. Bha iad beò ann an Alba fad mu 600 bliadhna, eadar 300 is 900 BT. B' iadsan dùthchasaich na h-Alba seach treubh a thàinig a-steach. Chinn leotha tuath air an Fho-shruth is a' Chluaidh, o Fiobha gu taobh tuath Arcaibh is Sealltainn agus rinn iad obair tuathanais air talamh torrach rèidh a' chost sna ceàrnaidhean sin. Eadar 500 is 700 BT chaidh iad nan Crìosdailhean fo bhuaidh Chaluim Chille is shoisgeulaichean eile. Tha na carraighean a rinn iad an dèidh seo a' sealltainn ìomhaighean Crìosdail, gu h-àraid a' chrois, cho math ri samhlaidhean fior-Chruithneach.

Bha na Cruithnich fo riaghlaigh cheannairean aig an robh stòras gu leòr gus carraighean a thogail. Cha tàinig an rioghachd neo-eisimealach gu crìch gus an 9mh linn, nuair a sgaoil cumhachd nan Lochlannach sna sgìrean mu thuath, 's a dh' fhàs buaidh nan Albannach mu dheas.

Carragh Dhrostain, Taigh-tasgaidh Charraighean Snaighean Chill Fheichin, a' sealltainn ainmhidhean dùthchasach agus sealladh-seilge.

Ainmhidhean Dùthchasach

Cum sùil a-mach airson obair-shnaighte fhìor-riochdail de dh'ainmhidhean dùthchasach na h-Alba: fiadh fèitheach, torc fiadhaich agus bradan tàrr-gheal. Seallaidh tòrr de na carraighean a tha air taisbeanadh aig Taigh-tasgaidh Chill Fheichin na h-ainmhidhean seo, mar eisimpleir, Carragh Dhrostain. An dèidh an iompachaidh Chriosdail tha e soilleir gu bheil rian Crìosdail orra - mar eisimpleir, tha an leòmhann air Carragh Phabail Shealltainn a' roichdachadh Naomh Marcais. Air carragh eile tha an iolaire a' roichdachadh Naomh Eòin, agus an t-iasg ìosa Crìosd. Chìtheart cuideachd ainmhidhean callaidh - eich, coin is crodh agus tairbh ainmeil Cheann Bhuirgh.'S dòcha gun robh cuid de na h-ainmhidhean seo mar theachdaireachd shamhlaidheil do na Cruithnich.

Tha an leòmhann air Carragh Phabail Shealltainn a' roichdachadh Naomh Marcais

Damh dùthchasach air Carragh Dhrostain, Taigh-tasgaidh Charraighean Snaighte Chill Fheichin

Bèistean miotasach

Am measg nam bèistean miotasach tha nathraichean, uilebheistean le cinn iolaire, leòmhainn-chraobh, agus creutair a tha aithnichte san fharsaingeachd mar 'A' Bhèist Chruithneach', neo, air nòs ealain, an 't-ailbhean snàmhach': ainmhidh le casan, aodann leumadair agus cìrean fada slaodach (mar eisimpleir, carragh 4 ann an Taigh-tasgaidh Mhìgeil, is Carragh Mhuire an Siorrachd Obar Dheathain).

An t-ailbhean snàmhach air Carragh Mhuire, Inbhir Uraidh, Siorrachd Obar Dheathain

Samhlaidhean

Còrdaidh e ri sgoilearan a bhith a' lorg agus a' deasbad nan samhlaidhean tarraingeach, leth-eas-chruthach a tha air an dà sheòrsa charragh (faic Carragh Phicardy, Srath Bhalgaidh). Bhathar gan cleachdadh air an dà chuid clachan cumta agus neo-chumta, ach an dèidh 850 BT chaidh iad à bith agus tha an ciall a-nis caillte buileach. Tha cuid de na samhlaidhean eas-chruthach dhuinne, ged is dòcha gun robh iad a' sealltainn rudan air an robh na Cruithnich eòlach. Is tric iad a' nochdadh ann am paidhricean no am measg rudan eile. Seo an fheadhainn is cumanta, leis na h-ainmean a chleachdargus an ainmeachadh:

- corran is slat-V
- cruth-Z agus diosc dùbailte
- sgàthan is cìr

*Carragh Phicardy le samhlaidhean, Srath Bhalgaidh,
Siorrachd Obar Dheathain*

Daoine is tachartasan

Tha coltas gun nochd cuid de charraighean dealbhan fior-riochdail de dhaoine no de thachartasan. Tha cuid dhiubh seo cudromach ach neo-shònraichte, mar an sealladh-seilge air Carragh Bhaile a' Chnuic Chathabuil (a tha nis ann an Taigh-tasgaidh Nàiseanta na h-Alba, ged a tha mac-samhail ann am Baile a' Chnuic). Tha cuid eile a' sealltainn thachartasan sònraichte. Tha carragh iongantach ann an cladh Obar Leamhnach (faic Obar Leamhnach 1) a' sealltainn sealladh nochdte mionaideach de chath is dòcha a thachair ann an Dùn Neachdainn, pìos beag deas air Obar Leamhnach, ann an 685 BT. Chìtheart gu soilleir luchd-eich, buill-airm, clogaidean, an dà fheachd - agus an fheannag dhubbh, a' fantail gu sanntach ri fuidheall nam marbh. Tha Carragh Sueno, clach mhòr tharraingeach a tha 6.5m a dh'àirde is a tha faisg air Farrais, cuideachd a' sealltainn sealladh catha. 'S dòcha gun deach iad seo a dhealbhadh gus cumhachd is neart treubha ionadail a shealltainn do dhaoine a bha a' dol seachad. Tha coltas cho fior-riochdail air an duine ghruamach le tuadh a shnaigheadh aircarragh a fhuaireadh ann an Roinnidh (nisd ann an Taigh Tòrr na Coille an Obar Dheathain) agus air a' mhisgear air muin eich a tha snaighe air Carragh Bhullion às Inbhir Ghobharaidh, Dùn Dè (nisd an Taigh-tasgaidh Nàiseanta na h-Alba)'s gun saoileadh duine gur ann à fior-shealladhna beatha a tharraingeadh iad - gu h-àraid each fad-fhulangach a' mhisgeir - ach a thaobh cò bha annta seo no carson a rinneadh dealbh dhiubh air carragh, chan fhios.

Misgear air muin eich air Carragh Bhullion às Inbhir Ghobharaidh, Dùn Dè

Seallaidean on Bhìoball

Seallaidh carraighean o rè Crìosdail nan Cruithneach seallaidean on Bhìoball agus dealbhan de Chriosdaidhean. Air na tha air fhàgail de phanalan ciste-laighe chloiche N. Anndra on 8mh linn, chì sinn trì iomhaighean de Dhàibhidh, am buachaille on t-Seann Tiomnadh a thug buaidh air an fhuamhaire Goliath. Chìthean seo e a' gleac ri leòmhann. Seallaidh carraighean eile manaich, easbaigean, ainglean agus naoimh - faic Cill Fheichin 7 agus Carragh Easaidh.

Sgrìobhadh snaighe

Tha cuid de charraighean Cruithneach a' sealltann sgrìobhadh snaighe. Cleachdaidh a' mhòr-chuid an cruth-sgriobht ris an canar Ogham, a chaidh a leasachadh ann an Èirinn. Tha an cànan sgrìobhte seo a' cleachdadh loidhnichean dìreach a tha dol tarsainn taobh seach taobh de loidhne eile, rud a bhiodh furasta shnaigheadh air cloiche. Tha loidhne shoilleir Oghaim air Carragh Brandsbutt an Inbhir Uraidh. Tha litrichean Ròmanach air àireamh beag de charraighean; cuid dhiubh a' cur feum air faclan Laideann, cuid eile faclan Èireannach. Tha Carragh Dhostain an Taigh-tasgaidh Chill Fheichin na deagh eisimpleir air seo. Mar is trice tha e doirbh dèanamh a-mach dè na litrichean, gun luaidh air an ciall a lorg. 'S e cnag na cùise gu bheil an sgrìobhadh snaighe a' sealltann gun robh comas leughaidh is sgrìobhaidh aig co-dhiù cuid de na Cruithnich.

Carragh Brandsbutt an Inbhir Uraidh a' sealltann loidhne shoilleir de dh' Ogham

Dàibhidh a' gleac ris an leòmhann air Ciste-laighe chloiche Àrd-Eaglais Chill Rìmhinn ann am Fiobha

Carragh Easaidh, Glamais, Aonghas, a' sealltann shamhlaidhean Crìosdail

Ciamar a shnaigh na Cruithnich na carraighean?

Tha na samhlaidhean is mar a chaidh an snaigheadh air carraighean Cruithneach cho coltach ri chèile as gach àite is gun saoil cuid gur dòcha gun deach an snaigheadh le buidheann bheag de shàr-shnaigheadairean a shiubhail air feadh Alba an tòir air obair. Cha robh cus acfhainn a dhìth gus na ciad charraighean a shnaigheadh: òrd mòr; tollaire iarainn; geilb chruidh iarainn, agus clachan a mhaoladh oirean geura, gam fàgail rèidh. Bhiodh an snaigheada'r ag obair ri taobh gobhainn, a bha a' sior-gheurachadh nan geilbean. Rinneadh an dealbh air na carraighean le geilb no le peant air clèith. Rachadh na ciad chomharrайдhean a cheangal ri chèile an uairsin ann an eag leantainneach a bha mean air mhean air a liomhadh le bhith a' sgobadh na cloiche le geilb. Rachadh seo a liomhadh beag air bheag 's an uairsin mhaoladh na pìosan garbha, an saothair is fhaide is dòcha. Leis an acfhainn bhunaiteach seo chruthaich na Cruithnich an obair ghrinn chinnteach a dh'aithnichear sa bhad an-diugh.

Bha na leacan-croise deireannach na b' iom-fhillte. Rachadh leac chloiche a bha an ìre mhath den mheud cheart a ghearradh à cuaraidh 's a thoirt gu bùth-obrach

Snaigheadair ag obair air mac-samhail

© By kind permission of Professor Martin Carver

Cros na Dubh-linne, Dunning, Peairt is Ceann Rois

an snaigheadair. Dhèidheadh an uachdar a dheasachadh 's a dhèanamh rèidh agus dealbh-iomaill na croise a chomharrachadh. Nan robh a' chrois gu bhith os cionn uachdar na lice dh'fheumte na bha mun cuairt oirre a ghearradh às, obair mhòr throm. Nuairsin chomharraicheadh pàtran air a' chrois agus mu thimcheall oirre, obair eadar-fligte, 's rachadh töiseachadh air an obair-shnaighe flèin. Tha stoidhle cuid de na h-iomhaighean coltach ri obair-shoillearrachaidh nan Soisgeulan aig deireadh an 7mh linn is toiseach na 8mh linn. 'S dòcha gum biodh leabhraichean-pàtrain aig sàr-shnaigheadair ann san robh iomhaighean a chaidh ath-sgrìobhadh o làmh-sgrìobhainnean peantaichte air 'vellum' - seiche amh ainmhidh. Nuairsin leudaicheadh e an dealbhadh fa chomhair meud freagarrach na croise, agus is dòcha sin aiseag a-nall chun na cloiche le acfhainnean sònraichte, mar roinneadairean is combaistean.

Carson a bha na carraighean ann?

Chan fhaod sinn a bhith cinnteach dè feum a chuirteadh air na ciad charraighean. 'S dòcha gun robh iad a' comharradh uaighean daoine cudromach, neo gun robh iad mar chomharrайдhean-crìche, no is dòcha gun robh iad cudromach ann an dòigh spioradail nach tuig sinne an-diugh.

Chaidh cuid de na carraighean aonair no leacan a chleachdadh mar chomharrайдhean uaighean daoine cudromach is saidhbhir. Dh'fhaodadh feadhainn eile a bhith mar phàirt de chomhan iarsmadh naoimh. 'S dòcha gun tug na croisean Cruithneach mòra dion samhlachail air slighe eilthireach, no gun robh iad mar fòcas d' ùrnaigh. Dh'fhaodadh carraighean air an robh seallaidean a' Bhìobail a bhith mar thaic lèirsinneach do dh'adhradh 's do theagast air a' bhlàr a-muigh, no mar bhrosnachadh ùrnaigh.

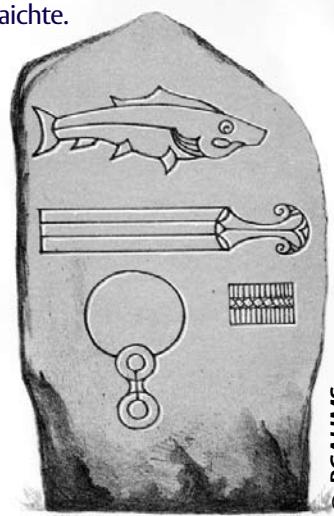

Toimhseachan Cruithneach: dè ciall nan samhlaidhean?

Chan fhaod luchd-eachdraidh a bhith cinnteach dè is ciall do na samhlaidhean eas-chruthach Cruithneach. Nochdaidh iad air an dà chuid carraighean Criodail is roimh-Chriosdail, 's mar sin cha tèid an ciall an aghaidh theachdaireachdan Criodail. Seo cuid a bheachdan:

- Shnaigheadh iomhaighean de rudan air carraighean-cuimhne seach a bhith a' cur an rud fhèin ann an uaigh an duine mhairbh.
- Tha na samhlaidhean a' riochdachadh flear is bhean: sgàthan airson boireannach is claidheamh airson fireannach.
- Tha na samhlaidhean a' riochdachadh theaghlaichean sònraichte neo inbhe ann an coimhleasachd; 's dòcha gun robh corran na bu chudromaiche na sgàthan.
- Tha na samhlaidhean a' sealltainn cò a thathar a' comharradh is cò chuir suas a' charragh. Mar sin, an t-iag, an claidheamh (?), an sgàthan is a' chìr air Carragh Dhùn Robain, a' ciallachadh is dòcha 'Air a cur suas gu gaisgeach muinnitir-bradain le bhean'.
- Tha na samhlaidhean nan clàr sgrìobhte air cùmhant pòsaidh no cùmhantan eile eadar treubhan.
- Is seòrsa d'aibidil na samhlaidhean, le gach samhla a' riochdachadh fuaim ann an aibidil nan Cruithneach. Air carraighean nì iad suas ainmean - mar sin, ghabhadh Carragh Dhùn Robain a mhìneachadh mar 'an seo na laighe tha A' Bhean-phòsta Chlàidheamh-Èisg'.
- Tha na samhlaidhean a' comharradh criochan fa leth aig teaghlaichean eadar-dhealaichte.

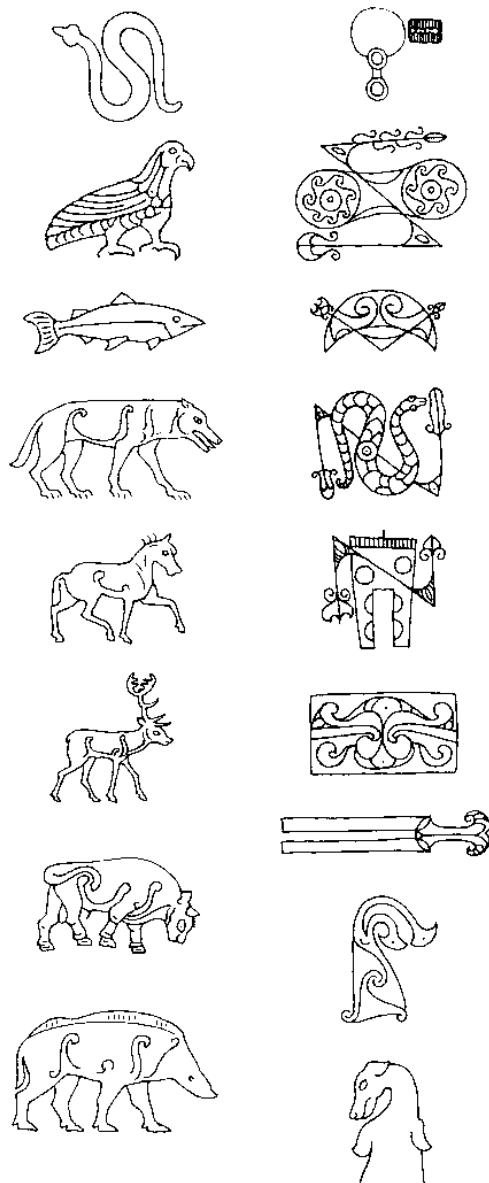
*Bruidhinn ris na
sgoilearan mu na
beachdan seo. Dè am
beachdan fhèin?*

© RCAHMS

Dealbh de Charragh Dhùn Robain

Tha na tha air fhàgail ri fhaicinn air na carraighean seo. Tha tòrr fòs nach eòl dhuinn mu na Cruithneach, mun coluadair agus mun obair-chiùird. Chan fhios an robh na carraighean air am maiseachadh no an obair-shnaighe air a leasachadh air dòighean eile, nan robh iad air am peantadh. Chan fhios an dèanadh iad an obair seo air stuthan eile - fiodh, mar eisimpleir - no an rachadh na pàtranan Cruithneach ath-chruthachadh mar mhaise-bodhaige. Gu cinnteach nochdaidh nasamhlaidhean air raon farsaing de dh'obair-mheatailt, de sheudraidh is eile. Chan eil fhios againn còhdàrribh a rinn an snaigheadh, eadar 's gur e fir a-mhàin no gun robh boireannaich an-sàs ann cuideachd. 'S dòcha san àm ri teachd gun tèid cuid de na ceistean seo fhuasgladh le rannsachadh ùr is rudan nuadh-lorgte.

© RCAHMS

Dealbh de na samhlaidhean Cruithneach is cumanta

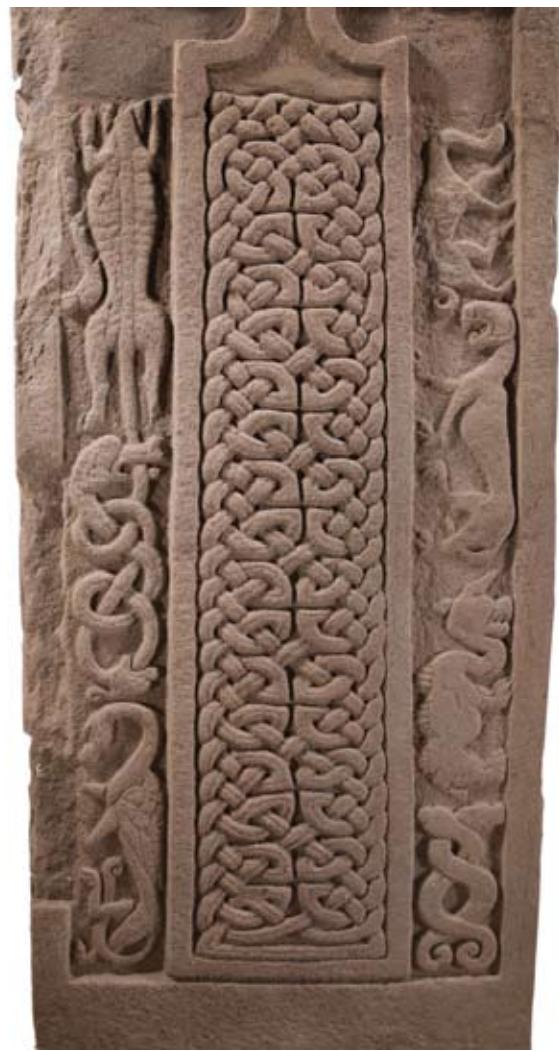
Gníomhan air-loidhne

San fharsaingeachd còrdaidh ìomhaighean is samhlaidhean nan carraighean Cruithneach ri sgoilearan. Seo molaidhean coitcheann air gníomhan a ghabhas dèanamh air an dà chuid carraighean a tha a fhathast far an deach an togail agus feadhainn a tha ann an taighean-tasgaidh. Tha buannachd ann a bhith a' tadhail charraighean air a' bhlàr a-muigh oir is ann a chìtheard iad air an làraichean fhèin. Ach 's e tha math mu dheidhinn am faicinn a-staigh nach bi buaidh aig an t-side air do thuras agus is dòcha gum bi carraighean neo rudan eile ann o linn nan Cruithneach a chuireas ri tuigse nan sgoilearan.

Tha bileagan-gníomha aig cuid de na carraighean le puingean-deasbaid a ghabhas luchdachadh a-nuas o làrach-lìn Alba Aosmhòr. Nam measg tha:

- Carragh Dhùn Falandaidh, Baile Chloichrigh
- Carragh Sueno, Farrais
- Carragh 1 Obar Leamhnach
- Carragh Dhostain, Taigh-tasgaidh Charraighean Snaighean Chill Fheichin, Obar Bhothaig
- Tòisich le sùil air na th' air a' charragh - seo an rud is dòcha tharraingeas aire sgoilearan o thùs. Bruidhinn mu na chì iad: samhlaidhean, ainmhidhean fiadhaich is callaidh, beathaichean miotasach, daoine, lusan. Bheil crois ann? Dè an dàimh a th' aig na pàtranan ris a' chrois? Bheil sgrìobhadh no snaigheadh sam bith ann? Faodaidh na sgoilearan gach nì a chì iad a chomharradh air liosta, gu h-àraid liosta a dh'ullaich iad fhèin roimh làimh. Caith ùine a' clàradh na ghabhas fhaicinn le tarraing dhealbh no obair-chamara.
- Bheil maiseachd air taobhan eile na carraigh? Dèan an gníomh a-rithist airson gach taobh den charragh. Am faigh sgoilearan dòigh air cruth a h-uile taobh a chlàradh? Bheil priomh-thaobh ann?
- Bheil sòn ann a dh'innseas carson a chruthaiceadh a' charragh? Bheil seòrsa sgeul aice? An seal i tachartas cudromach, mar chath? No sgeul as dòcha a tha sa Bhìoball?

- Dè cho mòr is a tha a' charragh? Faodaidh na sgoilearan a' charragh a thomhas neo a mheasadh le teip-tomhais no le sreang.
- Ma tha thu a-muigh, coimhead mun cuairt ort. Bheil clach sam bith eile san àite air a bheil an coltas ceudna? Bheil cuaraidh cloiche ann?
- An saoil na sgoilearan gur ann mar seo a bha a' charragh bho thùs? A bheil pìosan dhith briste neo caite? Thoir air na sgoilearan smaoineachadh air ciamar a choimheadadh a' charragh agus i ùr-maisichte le dathan geala, can.

Ainmhidhean miotasach air Carragh Dhostain, Taigh-tasgaidh Charraighean Snaighean Chill Fheichin

Coimhead mun cuairt ort agus dèan clàradh den àrainneachd

Ma tha thu a' coimhead air grunn charraighean ann an taigh-tasgaidh:

- Thoir cothrom do sgoilearan coimhead mun cuairt agus gabhail ri charragh airson a bhith mar eòlaichean oirre - dè cho mòr's a tha i, dè tha sgrìobhте oirre, dè chanas iùlag sam bith, dè am mìneachadh oirre 's mar sin.
- Ann am paidhrichean cluich geuma 'lorg na coltaichean' le dà charragh, a'dèanamh nòta de gach rud a tha coltach ri chèile eadar an dà charragh (m.e. crois air an dà chuid, lusan a' dol suas an cliathaich is mar sin).
- Sireadh-ionmhais DTF: thoir air na sgoilearan cur sios mionaideach a sgrìobhadh mu aon rud àraid air charragh. 'S dòcha gum biodh e na chuideachadh 'lorgaichean-seallaidh' a thoirt dhaibh - nì tuill cheàrnagach gearrta à cairt a' chuis. Sgaoil gach cuntas am measg chàich ach an lorg iad a' charragh cheart. Tha seo feumail ann a bhith a' brosnachadh comas-coimhid mionaideach.
- Gniomh sgrìobhaidh eile a bhrosnaicheas comasan sealltainn air carraighean le daoine no ainmhidhean, is e bhith a' toirt air sgoilearan 'builgein-smaoin' a lìonadh a-steach airson duine neo ainmhidh a thaghlas iad. Gabhaidh iad seo a chur ri dealbhan-camara digiteach san sgoil.

San sgoil a-rithist, dh'fhaodadh na sgoilearan an cumadh fhèin a dhèanamh de charragh le bloc crèadha 'snaighe'. Cuideachd tha samhlaidhean is iomhaighean Cruithneach fior mhath airson iomadh seòrsa de chlò-bhualadh is de dhealbhadaireachd eile. An tigeadh aig sgoilearan air cuimhneachain a dhealbhadh on charragh a thadhail iad?

Brosnachaidh Sireadh-ionmhais DTF mion-sgrùedadh air rudan mar an ainmhidh miotasach seo ann an Taigh-tasgaidh Mhìgeil.

Ma tha thu a-muigh:

- Coimhead mun cuairt airson fianais air mar is dòcha a dh'atharraich an làrach thar tide. Bheil carraighean eile faisg air làimh? Carson, am beachd nan sgoilearan, a chaidh an làrach seo a thaghadh don charragh? Faodaidh na sgoilearan coimhead mun cuairt ach am faic iad rud sam bith a tha a' fágail na làraich-sa sònraichte. Bheil sealladh math ann? Am faicear làraichean eachdraidheil eile às seo? Bheil an t-àite 'sònraichte'?
- Cò ris a tha e coltach an seo a-nis? Clàraich na tha mun cuairt le obair-chamara, tarraing dhealbhan, fianais beòil. Dè chì thu a-nis nach fhaiceadh na Cruithnich? Bheil sòn ann a dh'aithnicheadh iad fhastast?

ROBH FHIOS AGAD?

'S e Crois a' Mhonaidh Rèidh, 3m a dh'airde, an tè is àirde ann an Gallghaidhealaibh. Is àraid gur ann air cnoc deuchainne a bha i seach ann an àite naomh. Air a' chrois chìthean lorgan dhà chearcall iarainn,'s dòcha far an robh 'jougs' - slabhrairdh is colair iarainn a chuirteadh air eu-coirich mar pheanas. Ma choimheadeas tu gu dlùth, 's dòcha gun lorg thu far an d' rinn snaigheadair claidhete mearachd san obair eadar-fligte iom-fhillte! Deagh adhbharan gus tadhail air a' charragh seo ann an Taigh-tasgaidh Manachainn Thaigh Mhàrtainn!

Seann Charraighean Crìosdail (450 – 1100 BT)

Tha eachdraidh Chrìosdail na h-Alba a' dol siar thar 1500 bliadhna gu deireadh an 4mh linn BT. Tha na ciad charraighean-cuimhne a tha air fhàgail on àm sin an Alba dèanta à cloich. Tha cuid dhiubh ionnan is a bhith nan ulpagan le crois shìmplidh snaighe orra; tha feadhainn eile nan sàr-eisimpleirean de dh'obair-shnaighe.

Crois a' Mhonaidh Rèidh an Taigh-tasgaidh Manachainn Thaigh Mhàrtainn, a' chrois is àirde an Gallghaidhealaibh.

Is iad an dithis as cudromiche an eachdraidh eaglais Chrìosdail na h-Alba na naoimh, Ninian is Calum Cille. Ged a bha Crìosdaidhean sna ceàrnaidhean deas air Uisge For is Abhainn Chluaidh o linn nan Ròmanach, 's i an fhianais is aosta air a' chreideamh an Alba Latinus Stone Thaigh Mhàrtainn, a tha dol air ais gu meadhan na 5mh linn BT. Tha Taigh Mhàrtainn mar seann làrach manachainn Chrìosdail, stèidhichte a rèir aithris le Naomh Ninian san 4mh linn BT. Ann an 563 BT stèidhich Calum Cille coimhearsnachd Chrìosdail air Eilean Ì. Bha an nòsan fhèin aig an dà choimhairsnachd seo a thaobh an dilseachd a chur an cèill. Leasaich bùthan-obrach aig gach ionad sgilean ann an raon farsaing de dh'obair-chiùird, agus rinneadh làmh-sgrìobhainnean soillearachaidh, obair-mheatailt, snaigheadh fioldha agus cloiche. Sgoil an sin na sgilean seo air feadh Alba leis a' chreideamh.

'S e an Latinus Stone ann an Taigh Mhàrtainn an fhianais is aosta air a' Chreideamh Chrìosdail ann an Alba.

Càite am faic sinn na seann carraighean Crìosdail an-diugh?

Tha cuid de na carraighean snaighe tarraingeach seo - blianta is caite mar a tha iad - fhathast san àite san deach an togail.

Seo deagh eisimpleirean:

- Abaid Eilean ì
- Crois Chill Daltain, Ìle
- Carraighean Lag nan Càrn, Dùn Phris is Gallghaidhealaibh
- Uamh N. Ninian, Fisgil, Dùn Phris is Gallghaidhealaibh

Chaidh tòrr eile dhiubh a thoirt a-steach gu taighean-tasgaidh, eaglaisean no ionadan-tadhail gus an glèidheil. Nam measg tha:

- Crois Barochan, Abaid Phàislig
- Taigh-tasgaidh Abaid Eilean ì
- Galaraidh is Taigh-tasgaidh Kelvingrove, Glaschu
- Seann charraighean Crìosdail Kirkmadrine, Sandhead, Dùn Phris is Gallghaidhealaibh
- Taigh-tasgaidh Ìle, Port Sgioba, Ìle
- Taigh-tasgaidh Nàiseanta na h-Alba, Dùn Èideann
- Crois Ruthwell, Ruthwell, Dùn Phris is Gallghaidhealaibh
- Taigh-tasgaidh Manachainn Thaigh Mhàrtainn, Dùn Phris is Gallghaidhealaibh

Crois Chill Daltain, Ìle

Croisean simplidh a lorgadh faisg air Uamh N. Ninian, Fisgil, a-nis ann an Taigh-tasgaidh Manachainn Thaigh Mhàrtainn

Cò shnaigh na seann charraighean Crìosdail?

Chaidh na carraighean is simplidh a ghearradh gu garbh aig na ciad Chrìosdaidhean le acfhainn simplidh. Ann an Taigh Mhàrtainn, agus Eilean ì an dèidh sin, chuireadh bùthan-obrach air chois far an do leasaich luchd-ciùird sgilean ionnsaiche snaigheadh agus stoidhlichean sònraichte, le cùl-taic on eaglais is on tuath.

Dè coltas nan carraighean?

Croisean simplidh

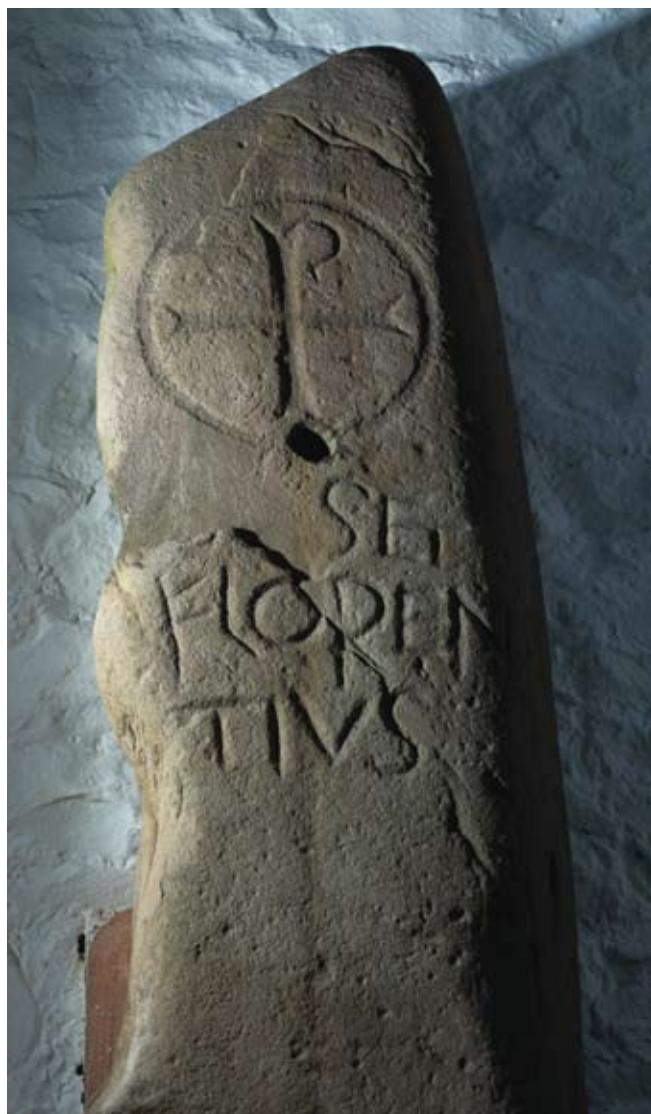
Tha cuid de charraighean a' sealtainn chroisean simplidh a chaidh a ghearradh gu garbh air creagan is ulpagan. Lorgadh grunn dhiubh faisg air Uamh N. Ninian ann am Fisgil, far a bheil cuilidh-sìth is caibeal a tha ceangailte ri Ninian. 'S dòcha gun deach cuid dhiubh seo a shnaigheadh, eadar 800 is 1000 BT, le eilthirich mar chuimhneachan air an turas seach le sàr-shnaigheadairean proifeiseanta. Tha cuid dhiubh air an taisbeanadh ann an **Taigh-tasgaidh Manachainn Thaigh Mhàrtainn** agus aig **Taigh-tasgaidh Nàiseanta na h-Alba**. Chìthean carraighean coltach eile ann an **Taigh-tasgaidh Abaid Ì**. Ann an **Lag nan Càrn** chì thu croisean a chaidh a shnaigheadh air carraighean o Linn an Umha. 'S dòcha gun deach iad seo a shnaigheadh le eilthirich air an slige gu ruige comhan N. Ninian ann an Taigh Mhàrtainn. Chaidh tòrr a bharrachd saothrach a dhèanamh air croisean aosta eile, mar eisimpleir **Carragh 'Pheadair'**, a tha nis air taisbeanadh an Taigh-tasgaidh Manachainn Thaigh Mhàrtainn. B' àbhaist dhi bhith ri taobh an rathaid deas air Taigh Mhàrtainn. An dèidh sin, leasaich an luchd-ciùird sgilean a thaobh blocan mòra cloiche a shnaigheadh, cuid dhiubh an altan a chèile, gus croisean a sheasas leotha fhèin a chumadh.

Croisean snaigthe air carraighean Lag nan Càrn, Dùn Phris is Gallghaidhealaibh

Samhlaidhean Crìosdail

Seallaidh cuid de charraighean samhlaidhean eile a tha gan sònrrachadh mar fheadhainn Chrìosdail. Cum sùil a-mach airson an samhla Crìosdail Chi-Ro. Chì thu e air a' charragh à Kirkmadrine sìos. Is iad Chi is Ro ciad litricean ainm Chrìosda, sgrìobhte ann an Grèigeis. Chaidh cuid de charraighean a shnaigheadh le ciad litir is litir dheireannach aibidil na Grègis - alpha agus omega. Tha seo a' toirt iomradh air smaoin Crìosdail gur e Dia an toiseach agus a' chrìoch. Tha cuid de charraighean snaigthe le ìomhaighean a tha a' samhlachadh rudeigin do Chrìosdaidhean: tha cruth trì-bhiorach a' ciallachadh na trianaid, Athair, Mac is Spiorad Naomh, agus tha fionan a' riochdachadh fion comanachaидh.

Samhla Chi-Ro air Carragh Kirkmadrine à Sandhead, Dùn Phris is Gallghaidhealaibh

Tha Crois Ruthwell, Dùn Phris is Gallghaidhealaibh, a' sealltann ìomhaighean de Mata, Marcos is Eòin

Seallaidean on Bhìoball

Tha na carraighean nach eil cho aosta nas Crìosdaile. Cho math ri bhith snaighte ann an cumadh crois a sheasas gu saor, seallaideh cuiid dhiubh ìomhaighean is daoine on Bhìoball. Air a' chrois fhìor-tharraingeach on 8mh linn ann an Cill Daltain an ìle that achartasan on t-Seann Tiomnidh: Cain a' marbhadh Abel, Dàibhidh a' marbhadh an leòmhainn, agus ìobairt Àbrahim de mhac ìosac. Tha a leithid ri fhaicinn cuideachd air Crois Naomh Màrtainn ann an Eilean Ì - Maighdean is Leanabh, Dàibhidh is Goliath, Àbraham air impis ìobairt a dhèanamh de dh' ìosac. Tha a' chrois mhòr mhòr an Ruthwell, Dùn Phris is Gallghaidhealaibh a' sealltann ìomhaighean den cheathrar shoisgeulaichean - Mata, Marcos, Lucas is Eòin. Thathar an dùil gun deach seallaidean den t-seòrsa-sa a shnaigheadh mar 'thaic-sùla' don luchd-searmonachaidh air a bhlàr a-muigh,

Tha an sgrìobhadh air an Latinus Stone snaighte ann an Laideann, cànan na h-Eaglais

cobhair do dhaoine aig nach robh comas na leasanan a leughadh.

Sgrìobhadh Snaighte

Tha cuid de charraighean snaighte le sgrìobhadh a chuidicheas sinn an aithneachadh mar rud Crìosdail. 'S i a' charragh Chrìosdailis aosta ann an Alba an Latinus Stone, air taisbeanadh ann an Taigh-tasgaidh Manachaïnn Thaigh Mhàrtainn. Tha i snaighte les grìobhadh Laideann a dh'innseas dhuinn gur h-i-carragh-cuimhne duine air a bheil Latinus, agus a nighean ceithir bliadhna dh'aois. Chaidh a cur suas mu 450 BT le Barrovadus, ogha Latinus. B' i Laideann cànan seirbheisean na h-eaglais is a' Bhìobaill, agus 's ann o rann sa Bhìoball a tha a' chiad phàirt den sgrìobhadh.

'Sgoiltean' Thaigh Mhàrtainn is Eilean ì

Eadar 900 is 1100 BT leasaich luchd-ciùird Thaigh Mhàrtainn an stoidhle àraid fhèin de dh'obair-shnaighe, rud air an tugar 'sgoil'. Tha a leithid a chrois snaighe o leac shingilte agus oirre bidh cas mhaisichte le ceann cearcallach agus 'achlaisean' sònraichte eadar gach tar-ghàirdean (faic Taigh Mhàrtainn 7). Shnaigheadh tòrr de na casan le pàtranan àlainn iom-fhillte, neobair eadar-fhighte mar a theirear rithe. Tha Crois a' Mhonaidh Rèidh a th' air taisbeanadh ann an Taigh-tasgaidh Manachainn Thaigh Mhàrtainn còrr is 2m a dh'ìarde, le cas a tha gu tur maisichte le pàtranan eadar-fhighte troma dùmhail. Thathar am beachd gum biodh na pàtranan rèidh còmhnhard seo nan culaidh-sith freagarrach a thaobh ùrnaigh gu Dia. Ach is dòcha gum bu ribean don Diabhal iad! Chì thu cuideachd eisimplearan math de dh'obair eadar-fhighte air na carraighean aig Taigh-tasgaidh Chill Fheichin. Bha an stoidhle seo cumanta air feadh Alba, Éireann agus Sasann ri linn nan Angla-Shasannach.

Pàtranan eadar-fhighte air Carragh Dhrostan, Taigh-tasgaidh Chill Fheichin

Rinn luchd-ciùird Eilean ì oidhirpean ann a bhith a' dèanamh chroisean fior àrda le tar-chinn mòra. Tha crois N. Màrtainn, snaighe o leac shingilte, fhathast iomlan, ach tha Crois N. Eòin ann am piòsan ann an Taigh-tasgaidh Abaid Eilean ì. Shnaigh manaich ì a' chrois le rèis 2.2m cha mhòr, tè de na croisean bu lèithne a shnaigheadh am Breatainn. Gu cruidh, bha a' chrois ro leathan airson i fhèin a chumail suas. Dh'fheuch na manaich ris na tar-ghàirdeanan a chumail suas le bhith a' cur cearcall-cloiche mun cheann-tarsainn, ach cha bu leòr seo, agus shaoilte gun do thuit a' chrois goirid an dèidh a togail. Chì thu mac-samhail den chrois taobh a-muigh Abaid Eilean ì an-diugh.

Pìos de Chrois N. Eòin air taisbeanadh ann an Taigh-tasgaidh Abaid Eilean ì

Ciamar a shnaigh na ciad Chrìosdaidhean na carraighean?

Bhiodh eilthirich gun sgil air an cuid charraighean a shnaigheadh le acfhainn sìmplidh: rud biorach meatailt leis an 'sgobadh' iad sreath riantan sa chloich, a rachadh a chur an lùib a chèile an dèidh làimh. Bhiodh luchd-ciùird Thaigh Mhàrtainn is Eilean ì air acfhainn tòrr na b' ionnsachte a chleachdadadh mar a leasaicheadh iad an obair aca, agus bhiodh buaidh aig bùthan-obrach eile ann an saoghal na Crìosdaidheachd orra - Èireann is Nortumbria, mar eisimpleir. Cleas nan Cruithneach Crìosdail, bhiodh buaidh mu seach a' dol eadar na làmh-sgrìobhainnean soillearichte is obair-mheatailt ri linn leasachadh nan carraighean snaighe.

Aon uair's gum biodh iad snaighe, rachadh na sàr-charraighean a chur ann an 'colair' sònraichte cloiche a chumadh suas a' chas. Rachadh an colair a chur a-steach gu sloc-stèidh. Chleachdadadh luamhanan fiodha gus a' chrois a thogail suas 's a chur na h-àite sa cholair. Rachadh barrachd chlach a phacadh a-staigh, agus rachadh ùir a chur air an stèidh. Tha bunaitean-croise ri fhaicinn ann an Taigh-tasgaidh Manachainn Thaigh Mhàrtainn. Rachadh carraighean eile a chumail gu sìmplidh le blocaichean cloiche ann an toll-stèidh.

Rachadh na carraighean is fheàrr a chur ann an tar-stèidhichean cloiche mar an tè seo ann an Taigh Mhàrtainn

Carson a bha na carraighean ann?

Thatarr am beachd gu bheil tòrr de na carraighean a' comharradh uaighean daoine cudromach san t-seann Eaglais Chrìosdail. Tha cuid eile is dòcha a' comharradh slighe nan eilthireach, mar àite far an dèanadh iad ùrnaigh air an rathad gu comhan àraidh no ga fhàgail. 'S dòcha gun robh na carraighean mòra saothraichte a' comharradh àite-adhlacaidh neo làraichean a chuireadh air leth airson sheirbheisean air a' bhlàr a-muigh agus ionad ùrnaigh do dhaoine air leth 's mar sin. Bhiodh feadhainn eile a' comharradh crìochan manachainn.

Crois N. Màrtainn, Abaid ì - bhiodh cuid de chroisean a' comharradh crìochan manachainn.

'S dòcha gun robh a' chrois Chrìosdail aosta seo air Eileach an Naoimh a' comharradh slighe

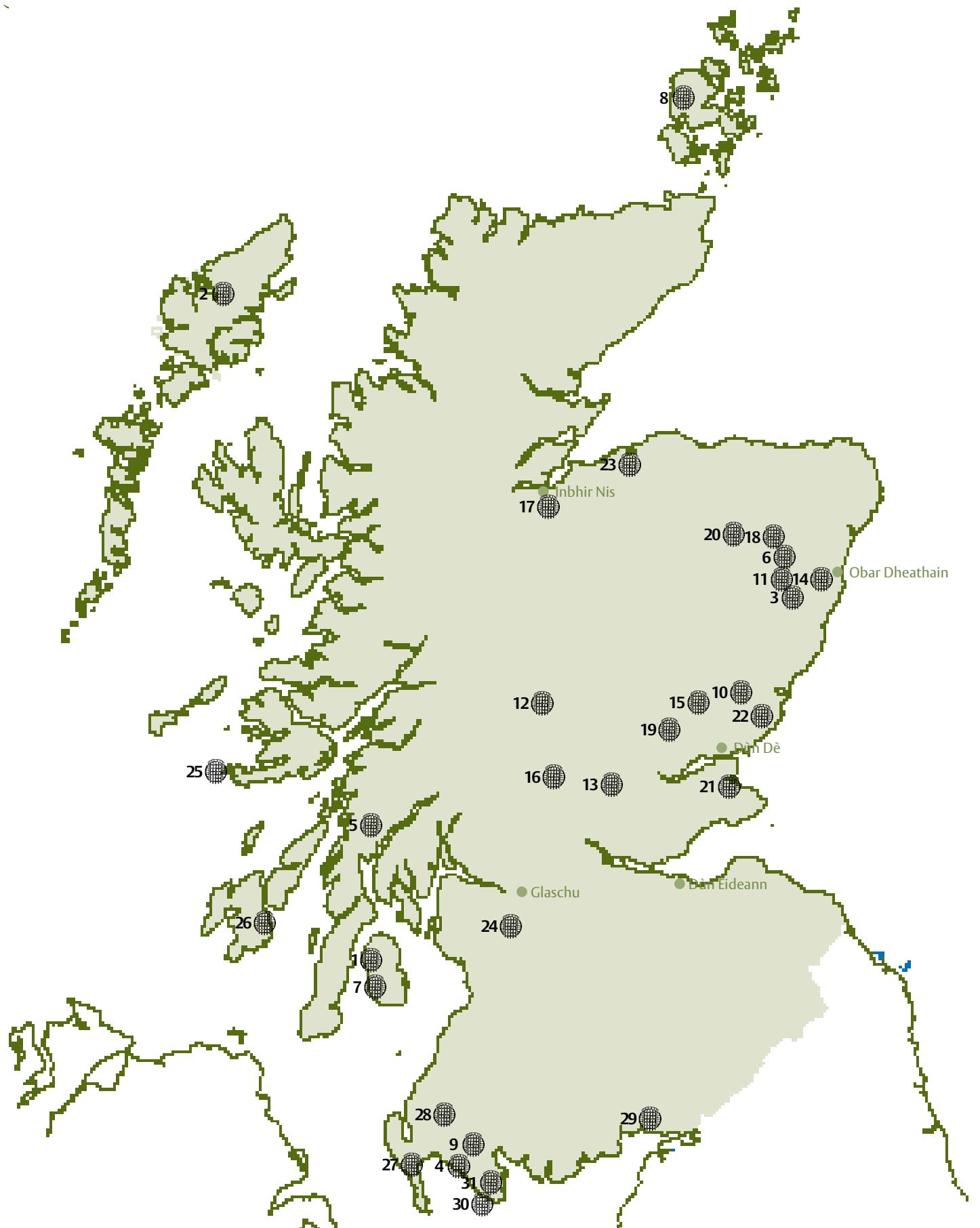
Gníomhan air an làraich

Tha tòrr de na gníomhan a mholadh gus carraighean Cruithneach a rannsachadh freagarrach airson a bhith a' coimhead air carraighean aosta Crìosdail taobh a-staigh agus taobh a-muigh thaighean-tasgaidh - faic td. 28-29.

A bharrachd air na gníomhan a dh'ainmeachadh an sin, faodaidh sgoilearan feuchainn ri pàtranan eadar-flighe a dhèanamh, le is dòcha plastasan, sreang no prògraman graifigeach coimpiutair.

Gabhadh bileagan-ghníomhan mu chuid de na carraighean a luchdachadh a-nuas o làrach-lìn Alba Aosmhor. Nam measg seo tha:

- Carragh N. Màrtainn, Eilean ì
- Carragh N. Eòin, Eilean ì

Làraichean-tadhail fo chùram Alba Aosmhòr

Tadhail làrach-lìn Alba Aosmhòr gus stuth saor a luchdachadh a-nuas a bhios mar threòir a thaobh làrach ionadail a rannsachadh. Tha na làraichean againn air a' mhapa mu choinneimh seo.

Gus turas gu làrach sam bith sa phasgan seo a chur air dòigh, fòn an Ionad Foghlaim air an àireamh shìos. Cuimhnich gu bheil tòrr charraighean air làrach far nacheil luchd-obrach no goireasan 's far nach bi e furasta faighinn ann. Bheir ar luchd-obrach comhairle seachad!

Ionad Foghlaim Alba Aosmhòr
Fòn: 0131 668 8793
www.historic-scotland.gov.uk

Cinnidhean Aosta

1. Cearcall Ach nan Gallan, Eilean Àrainn
2. Tursachan Chalanais, Eilean Leòdhais
3. Cearcall cloiche Chùl Earlaidh, Siorrachd Obar Dheathain
4. Creagan copain-is-cearcaill is carraighean Dhruim Trodain, Port Uilleim, Dùn Phris is Gallghaidhealaibh
5. Gleann Chill Mhàrtainn, Earra-Ghaidheal:
  - Rian copain-is-cearcaill Ach nam Breac
  - Rian copain-is-cearcaill Bhaile Ghobhainn
  - Rian copain-is-cearcaill Bhaile Luachraig
  - Rian copain-is-cearcaill a' Chùirn Bhàin
  - Rian copain-is-cearcaill Għlasaraidh Chill Mhìcheil
  - Cearcaill-cloiche Coille an Teampaill
6. Cearcall-cloiche Loanhead, Inbhir Uraidh, Siorrachd Obar Dheathain
7. Cearcallan-cloiche Mhonadh a' Mhachaire, Eilean Àrainn
8. Làraichean an Arcaibh:
  - Cearcall-cloiche Brodgar, Arcaibh
  - Ionad-tadhail Bhaile Aosta Bhràigh Sgara, Arcaibh
  - Carraighean Steinis, Arcaibh
9. Cearcall-cloiche Torhouse, Baile na h-Uige, Dùn Phris is Gallghaidhealaibh

Carraighean Cruithneach

10. Carraighean snaighe Obar Leamhnach, Aonghas
11. Carragh le samhlaidhean, Brandsbutt, Inbhir Uraidh, Siorrachd Obar Dheathain
12. Carragh Dhùn Falandaidh, Baile Chloichridh, Peart is Ceann Rois
13. Crois na Dubh-linne, Dunning, Peart is Ceann Rois
14. Carraighean le samhlaidhean, Deis, Obar Dheathain
15. Carragh shnaighe Easaiddh, Glamais, Aonghas
16. Carragh shnaighe Fòglais, Craoibh, Peart is Ceann Rois
17. Carragh-tuirc Chnoc nan Gàidheal, Inbhir Nis
18. Carragh Mhuire, Inbhir Uraidh, Siorrachd Obar Dheathain
19. Taigh-tasgaidh Charraighean Snaighe Mhìgeil, Aonghas
20. Carragh Phicardy le samhlaidhean, Srath Bhalgaidh, Siorrachd Obar Dheathain
21. Ciste-laighe chloiche N. Anndra, Taigh-tasgaidh Àrd-Eaglais Chill Rìmhinn
22. Taigh-tasgaidh Charraighean Snaighe Chill Fheichin, Obar Bhrothaig, Aonghas
23. Carragh Sueno, Farrais, Siorrachd Mhoiribh

Seann Charraighean Crìosdail

24. Crois Barochan, Abaid Phàislig
25. Abaid is Taigh-tasgaidh Abaid Eilean Ì
26. Crois Chill Daltain, Ìle
27. Seann charraighean Crìosdail Kirkmadrine, Sandhead, Dùn Phris is Gallghaidhealaibh
28. Carraighean Lag nan Càrn, Dùn Phris is Gallghaidhealaibh
29. Crois Ruthwell, Dùn Phris is Gallghaidhealaibh
30. Uamh N. Ninian, Fisgil, Dùn Phris is Gallghaidhealaibh
31. Taigh-tasgaidh Manachainn Thaigh Mhàrtainn, Dùn Phris is Gallghaidhealaibh

Stòrais eile

Don luchd-teagaig

STÒRAIS A BHUINEAS RI LÀRAICHEAN SÒNRAICHTHE:

Gabhaidh turasan-le-tidsearan gu cuid de na làraichean sa phasgan seo a luchdachadh a-nuas on làrach-lìn againn aig www.historic-scotland.gov.uk/index/learning/education_unit.htm

Annta seo tha cùl-fhiosrachadh is nòtaichean airson ghnìomhan is dheasbadan. Am measg nan làraichean tha:

- Creagan copain-is-cearcaill Ach nam Breac,
- Gleann Chill Mhàrtainn
- Carragh Dhùn Falandaidh, Baile Chloichridh
- Carragh Sueno, Farrais
- Obar Leamhnach 1
- Carragh Dhostain, Taigh-tasgaidh Chill Fheichin, Obar Bhrothaig
- Manachainn is Taigh-tasgaidh Thaigh Mhàrtainn
- Carragh N. Màrtainn, Eilean ì
- Carragh N. Eòin, Eilean ì

LEABHRAICHEAN TREÒRACHAIDH IS CUIMHNEACHAIDH

Sally Foster *Maes Howe and Neolithic Orkney*
Alba Aosmhòr 2006

Gordon Barclay *Farmers, Temples and Tombs: Scotland in the Neolithic and Early Bronze Age* Alba Aosmhòr/Birlinn 2005
Deagh leabhar-treòrachaiddh mu linn ciad tuathanaichean na h-Alba

Stan Beckensall *The Prehistoric Rock Art of Kilmartin* Kilmartin House Trust 2005 Treòir làrach-gu-làraich mu ealain-creige ann an Gleann Chill Mhàrtainn

Breadalbane Heritage Society *Cupmarked Stones in Strath Tay* Ann an Scotland Magazine 2005 Treòir làrach-gu-làraich mu ealain-creige ann an Srath Tatha

Chris Tabraham *St Serf and the Dupplin Cross* Bileag Alba Aosmhòr 2005

Sally M Foster *Picts, Gaels and Scots* Alba Aosmhòr/Batsford

2004 Sùil gheur ùghdarsail air na Cruithnich agus an co-chreatairean, nam measg na ciad Chrìosdaidhean.

Anna Ritchie aquas Ian Fisher *Iona Abbey and Nunnery*
Alba Aosmhòr 2004

David Clarke aquas Patrick Maguire *Skara Brae*
Alba Aosmhòr 2000

Rachel Butter *Kilmartin: an introduction and guide* Kilmartin House Trust 1999 Treòir àlainn le sàr-dhealbhan mu Ghleann Chill Mhàrtainn, na carraighean is na daoine.

Martin Carver *Surviving in Symbols: a Visit to the Pictish Nation* Alba Aosmhòr/Birlinn 1999 Beòthail, làn dhealbhan agus pongail soilleir, is dòcha gur e seo a' chiad leabhar is fheàrr don leughadair neo-spèisealach.

Anna Ritchie *Scotland BC* Alba Aosmhòr 1999 Sgeul na h-Alba o mu 3800 RC gu 200 BT

Peter Yeoman *Pilgrimage in Medieval Scotland* Alba Aosmhòr/Batsford 1999 Le aon chaibideal inntinneach mu dheidhinn turasan-eilthireachd gu Taigh Mhàrtainn.

Anna Ritchie *Meigle Museum: Pictish Carved Stones* Alba Aosmhòr 1997

Anna Ritchie *Picts* Alba Aosmhòr/Oifis Foillseachaidh na Ban-righe 1997 Treòir feumail mu na Cruithnich, le mion-fhiosrachadh air carraighean àraid, agus dealbhan math ann.

C A Raleigh Radford and Gordon Donaldson *Whithorn and the Ecclesiastical Monuments of Wigtownshire* Alba Aosmhòr 1984

LÀRAICHEAN-LÌN

www.historicscotlandimages.gov.uk

Stòr-dàta a ghabhas rannsachadh airson gach rud a bhuineas ri làraichean Alba Aosmhòr, feumail a thaobh ullachadh sgoilearan.

www.whithornpriorymuseum.gov.uk

Tha an làrach-lìn seo a' toirt sùil farsaing sgoinneil air làrach Thaigh Mhàrtainn, a' gabhail a-steach dealbhan-camara agus cùl-fhiosrachadh mu ghrunn de na croisean ann agus na daoine a shnaigh iad.

www.uncoveredscotland.com

Làrach-lìn feumail le dealbhan math is sùil farsaing air eachdraidh cuid de na làraichean sa phasgan seo.

www.historic-scotland.gov.uk/pictishsculpturedstones

Sùil san fharsaingeachd air carraighean Cruithneach na h-Alba

www.scran.ac.uk

Stòr-dàta a ghabhas rannsachadh mu làraichean is eile air feadh Alba.

<http://rockart.ncl.ac.uk>

Làrach-lìn fheumail ioma-chuimseach le dealbhan àlainn a' toirt sùil air ealain-creige Nortumbria. Le gèarr-chunntasan-bhideo, rudan eadar-ghniomhach agus bileag-tadhail a ghabhas luchdachadh a-nuas agus a dhèanamh freagarrach do sgoilearan.

The Highland Pictish Trail

www.highland.gov.uk/leisureandtourism/what-to-see/heritage

Treòir feumail a ghabhas fhaotainn on eadar-lion mu obair-shnaighe nan Cruithneach o Inbhir Nis gu Dùn Robain, foillsichte le Ionad Àrsaidheachd Chomhairle na Gàidhealtachd.

LÀRAICHEAN-TADHAIL EILE

Ionad-tadhail Chalanais

Calanais, Eilean Leòdhais HS2 9DY

Fòn:01851 621422.

Post-d:enquiries@calanaisvisitorcentre.co.uk

Galaraidh is Taigh-tasgaidh Kelvingrove

Sràid Earra-Ghaidheal, Glaschu,G3 8AG

Fòn:0141 276 9 515

www.glasgowmuseums.com

Taigh-tasgaidh Chill Mhàrtainn

Cill Mhàrtainn, Earra-Ghaidheal PA31 8RQ

Fòn:01546 510 278

www.kilmartin.org

Taigh-tasgaidh is Galaraidh Meffan

20 Àrd-shràid an lar, Baile Fharfair, DD8 1BB

Fòn:01307 464123

www.angus.gov.uk/history/museums/meffan

Taigh-tasgaidh Eilean Ìle

Port Sgioba, Ìle, PA48 7UA

Fòn:01496 850358

www.islaymuseum.org

Taigh-tasgaidh Nàiseanta na h-Alba

Sràid Chambers, Dùn Èideann,EH1 1JF

Fòn:0131 225 7534

www.nms.ac.uk

Ionad-tadhail Pictavia

Haughmuir, faisg air Breichin, DD9 6RL

Fòn:01356 626241

www.pictavia.org.uk

Taigh-tasgaidh Tankerness

Sràid Bhroad, Baile na h-Eaglais, Arcaibh, KW15 1DH

Fòn:01856 873191

Post-d:museum@orkney.gov.uk

Gu sgoilearan

Allan Burnett *Columba and All That* Birlinn 2007 Leabhar fiosrachail so-leughaidh mu bheatha Chaluim Chille.

www.bbc.co.uk/scotland/education/sysm/scots/index_choice.shtml

Làrach-lìn BhBC a tha dol cuideachd ri prògram telebhisean nan sgoiltean See you see me agus a bheir sùil air beatha nam manach is nan Cruithneach.

www.bbc.co.uk/scotland/learning/primary/skarabae

Làrach-lìn eile aig a' BhBC mu bhaile Linn Nua-chreagach Bhràigh Sgara, a tha cuideachd a' toirt sùil air cearcallan-cloiche.

Taigh-tasgaidh Nàiseanta na h-Alba

Tha stòrais air-loidhne aig 'Taigh-tasgaidh air Turas', pròiseact ruigsinneach. Buinidh cuid dhiubh ris na Cruithnich agus gheibhearr iad an seo:

http://www.nms.ac.uk/education_activities/outreach_programmes/museum_on_the_move/picts.aspx

Aitheantas

Ùghdar: Elspeth Mackay

Leagan is dèanachas: The House

Ùghdar na Sreatha: Sue Mitchell

Gach ìomhaigh @ a' Chrùin, cuirte ann le cead Alba Aosmhòr, ach a-mhàin far an sgrìobhar an caochladh.

Le taing gu Peter Yeoman, Alison Muir agus luchd-obrach Thaigh Chill Mhàrtainn air sgàth an obair phearsanta fhìn.

© Alba Aosmhòr

Historic Scotland

Longmore House

Salisbury Place

Edinburgh EH9 1SH

